

ЛІТЕРАТУРА МЕЖОВОЇ СИТУАЦІЇ

Юрій ЛАВРІНЕНКО

Цей есей був зачитаний (в англійському перекладі) в Нью-Йорку 13 травня 1957 на вечорі американського відділу Міжнародного ПЕН Клубу, секція письменників у екзилі. Ред.

В Америці не можна без пояснення вживати вираз «межова ситуація» через нещасливу відсутність цього терміну в американському лексиконі і через щасливу відсутність такого явища в житті Америки.

На європейському континенті цей термін однак уживаний навіть у поетичній, приблизній синонім загальної катастрофи. Карл Ясперс, філософ екзистенціалізму, розвинув цей термін (die Grenzsituation) у філософське поняття, яке тут, однак, не беремо за основу. Мова не тільки про катастрофу індивідуальну (це явище повсюдне і повсякчасне), а про катастрофу всеохопну. Це ситуація пожежі й руїни цілої будови людського суспільства, нації, людини взагалі. Пожежі серед глухої ночі, коли ніхто в ближчих і дальших краях не чує останнього сигналу «СOS». В кульмінаційний момент такої катастрофи мудрий уявлює не каже дітям жодної поради, крім одної: рятуйте й діти кожного індивідуально, власним розумом і силою, на власний ризик.

Проблема стоїть так: які є можливості доцільної і відповідальної постави духовної одиниці в тій країні критичній, чи пак межовій, ситуації, коли вже практично не існують, як позитивно діючі фактори, ні власне суспільство, ні моральна сила так званої світової думки?

Великий матеріал дає нам двадцять століття до цього питання і на Заході, і на Сході, і на межі між ними. В першій частині цього есею я спробую загально окреслити поставлену проблему, тоді як у другій спинує на деяких її українських аспектах і прикладах.

У 1947 році, після одисей на всіх просторах радянської Європи, трапилася мені одна невеличка газетна публікація в Австрії. Це був спогад очевидця про те, як восени 1932 року в одному інтелігентному домі мюнхену згоріли п'ять друзів інтелектуалів. У їхній інтимній розмові сучасний їм момент (переддень приходу Гітлера до влади) обрисовувався як катастрофа Німеччини і Західної Європи. Друзі заговорили про те, що робити? Іка мусить бути постава свідомої самовідповідальної людини? Один із присутніх (це був Шпенглер) обрисовував цілість проблеми. Він сказав, що з поглядом доцільності буває вже пізно робити прямий опір не тільки фізичний, а й духовий. Даремність жертви в особливих випадках дозволяє особі зрентися свого обов'язку.

Тут один з присутніх заперечив Шпенглера, що в моральному сенсі немає даремного мученства. Шпенглер пропустив повз вуха зауваження і в двогодинній промові розгорнув далі свої міркування. Бувають моменти, коли активний протестивний може більше прислужитися ворогові, ніж прибічник. В середині потужного чортарило усе і кожне має однакову дію — дію в напрямку посилення водвороту. Тоді навіть не відрізнити силу гальмівну від сили поїнної. Це момент, коли, як у розгромленій армії, відповідальність усією своєю вагою переважується з цілого на одиницю, наслідком чого відповідальність підноситься на чеп понад саму себе. Одиниця вступає в момент останнього рішення, яке схвалюється найвищою мірою індивідуально. Тут можуть трапитися речі, що межують із чудом. Останнє рішення одиниці може увійти потужним фактором в саму гущу історичної реальності. Це рішення належить уже майбутньому. Моральна постава тут може перетворитися у фізичну енергію.

Але для такого останнього рішення потрібна гостра і точна зорієнтованість. Бувають моменти, коли зорієнтованість, навіть приблизна, взагалі стає неможливою. Тоді все спирається на вірі. Це

віра не є проста річ. Йдеться тут лише про ту віру, що є результатом співгри двох сил індивідууму: сили моральної і сили пізнавальної. Не окремо взята сила моралі чи сила культури, а тільки зроджена співгрою цих сил віра й інтуїція. Лише взяті разом — етично-звичаєві сили одиниці, сила її освіти й ерудиції, її традицій, її життєвого стилю — творять підставу спасенної віри і частку тривалості в людському існуванні. Тоді в одиниці проявляється її прасила історії, завдяки яким історія ніколи не обривається та знов і знов виходить у нове життя. Людина ніби дістає здібність пробити своїм зором непроглядну ніч сучасного й історичного моменту і вловити те нове, що його досі не могла схопити. Розгадка, закінчив Шпенглер, лежить у передчутті: на якій саме лінії загибає черкається об народжуване.

У цій надхненній імпровізації вразило мене те, що Шпенглер перебороз песимістичний фаталізм своєї давньої книжки «Занепад Заходу» саме в момент для нього найбільш безнадійний, в момент краху його власної культурно-історичної спільноти. Таким чином він сам своєю особою створив доказовий приклад своєї теорії, хоч фізично кризи не пережив. Все ж теорема Шпенглера, природно обмежена життєвим досвідом Західної Європи, здається мені не цілком достатньою для вяснення проблеми так, як вона постала у країнах Радянського Союзу чи навіть останнім часом у країнах так званих «народних демократій».

У Шпенглері «нове» і «старе», «народження» і «смерть» не йдуть разом. Шпенглер не знає, що таке смерть новонародженого. Видимо, криза Заходу, порівняно до Сходу, ще не знає дійсно граничної ситуації. Західний тоталітаризм, як доперішній вершок західної кризи, означає радше якусь ракову опухлину, видалену хірургічною через другу світову війну. Ні в хворобі, ні в її операції не було «народження нового», а радше самооборона «старого».

Далі, Шпенглер не знає «межової ситуації», як тривало прогресуючої кризи, як тривалої долі. Шпенглерів момент «останнього рішення» є драматичний кульмінаційний пункт, а не динамічна лінія кризи. Шпенглерова відповідальна одиниця ще не знає «компромісу з дияволом», як залізного диктату історії, як волі Бога, який не раз ставить людину на понадлюдський іспит. Шпенглерова відповідальна одиниця ще не знає такого феномену як роздвоєння, бо поле битви тут лежить ще поза межами території індивідуальної душі, як останньої фортеці опору. Зрештою Шпенглерова «відповідальна одиниця» не така вже самотня в культурному конвенелті Заходу.

До падіння Сталіна ситуація в сателітах відрізнялася від описаної Шпенглером радше кількісними, а не якісними вимірами. Тут теж до останнього часу не виявилось народження суттєво «нового», а більше самооборона «старого». Тут індивідуальна душа ще сак-так могла боронити мури своєї фортеці подай звичайною маскою і легкою мімікрією чи навіть нестралітетом. Було відчуття наявності союзників, ілюзія приналежності до Заходу.

Десять 1945 чи 46 року довелось мені прочитати в польському часописі «Вільний орел» спогади Ришарда Враги про його перебування на радянській Україні наприкінці 1920-их років. Згадуючи бачену ним у театрі «Березиль» п'єсу Миколи Куліша «Народній Малахій», Ришард Врага писав, що було б щастям, якби поневолена більшовизмом культура Польщі могла давати окупантові такий потужний духовий контрудар, як давав «Народній Малахій» Куліша у поставі Леся Курбаса. Я не міг тоді повірити такому песимізму. Мені здавалось, що Врага недоцінює духових можливостей

Пам'яті Миколи Глобенка

В Мужені біля Канн
29 червня перед-

Іван КОШЕЛІВЕЦЬ

молодших науков-

часно помер від удару серця Микола Миколайович Глобенко. Бувши людиною різностороннього обдарування і ґрунтовних знань з усіх ділянок історії української культури і бувши скромним і працьовитим, Микола Миколайович либонь ніколи не підписував ніяких декларацій і вже ніяк не був ентузіастом участі в так багатьох організаціях на еміграції, де так звана праця полягала в біганні по всіляких зборах і нарадах, він просто працював, стаючи незаступною людиною на тому посту, який приймав: чи то як редактор газети, чи пізніше як діяльний співробітник ЕУ I, а далі заступник головного редактора ЕУ II.

Обравши собі за фах під час навчання в Харківському ІНО (1920-і роки) стару українську літературу, Микола Миколайович увійшов пізніше в вузьке коло

навколо акад. Олександра Івановича Білецького, який чи то з любови до цього періоду історії української літератури, чи з спостереження, як маліють кадрі дослідників на цьому відтинку, всіляко протегував молодих саме в цій діяльній спотачу в Харкові, а пізніше, ставши директором Інституту української літератури ім. Шевченка АН УРСР, і в Києві. В інституті ім. Шевченка Академії наук я й мав нагоду вперше зустрітись з Миколаю Миколайовичем у Києві, куди він приїздив, чи не влітку 1940 року, разом з дружиною. Ледве чи тоді ця зустріч мала для обох нас якусь значення, і ми реставрували її в пам'яті шойно пізніше, опинившись на еміграції. Микола Миколайович приїздив тоді для студій над старовинними текстами, які він опрацьовував для хрестоматії з старої української літератури, яка мала незабаром вийти за загальною редакцією Білецького. З килн ще брав участь у цій праці тепер теж покійний уже Сергій Іванович Маслов. Пригадую це тому, що я чи не єдиний тепер, хто може пригадати цей маловідомий епізод в науковій діяльності Глобенка. Хрестоматія, що з неї відбиті перших аркушів були вже на початку 1941 року, через війну тоді не появилася, вийшла в світ вона, вже в дещо зміненому вигляді, аж після війни, 1949 року, і розуміється прізвище Миколи Миколайовича як одного з співробітників по впорядкуванню хрестоматії не могло бути назване. Так губиться біографія українського вченого, бо, до речі, якщо мова про прізвище, то ми привикли знати покійного під псевдонімом, справжнього ж прізвища він із зрозумілих причин уникав.

і сил польської людини. Але ось 1953 року виходить книжка Чеслава Мілоша «Zniewolony umysł». Вразила вона мене таким місцем про письменників і мистців в окупованій Польщі:

«Не належить дуже дивуватися, коли письменник чи малаяр сумнівається в доцільності спротиву. Якби мав певність, що твір його, виконаний всупереч офіційно встановленій лінії, має тривало вартість, — зважився б напевне і не журився б про друк чи участь у виставках... Вважає однак, що такий твір був би мистецьки слабкий — в чому не помиляється занадто» (стор. 27).

Зауважмо: суть тут не у зовнішньому спротиві, який дійсно в певні моменти може бути недоцільний. Суть у неспроможності людини погодитися із самою собою, у її втечі від власної духової порожнечі. Письменник, як пише Мілош, «не вірить у писання до шухляди», йому здається, що його мистецтво буде сильнішим тоді, коли вляже офіційній лінії. В світлі досвіду письменників кожної із республік Радянського Союзу таке ствердження Чеслава Мілоша здається аж надто парадоксальним. У всіх національних літературах в СРСР за сорок років диктатури більшовизму справжня мистецькість і опозиційність стали майже синонімами. Винятки трапляються, але вони лише підтверджують загальне правило.

Чеслав Мілош показує разок причини неможливості вартісного опозиційного твору. Це: пуста, почуття абсурдності життя, всемогутнє право історичної необхідності, загальний успіх рад, відсутність Заходу як союзника. Та ще не встигла книжка Мілоша розійтися в перекладах по всьому світу, як у Польщі й Угорщині сталися події, які вносять присутні корективи до передчуттів Враги і поглядів Мілоша і які засвідчили наявність у тих країнах нової сили. Ця сила належить не минулому, а майбутньому, і, можливо, їй належатиме майбутнє. Говорю не про якусь перемогу, а, навпаки, про найглибшу поразку і про початок межової ситуації в її східному динамічному означенні. Хто дасть собі труда уявити самопочуття і духову ситуацію покинутих Заходом письменників із клубу Пегефі, що після всіх своїх героїчних подвигів сидять тепер у тюрмі чи випущені для літературної праці з тюрми фізичної в тюрму духову, той зрозуміє, що я маю на увазі. І все ж, у придушеному повстанні свого народу, як і народу Польщі, побачили угорці, що пустки нема, що є сила, є надія. Вона не назовні, не в Москві і не на Заході. Вона в самому собі, у власному відродженні, що йде з середини, і тільки з середини.

Але тут власне і починається межова ситуація найтіснішого співжиття нового початку із смертю. Ми опинились біля країн радянської Європи.

«Не говорить мла, де смерть з початком спить в одній одежі».

Це слова з поеми Теодосія Осьмачки, головним героєм якої є поет, що живе і пише в радянській Україні. Вони народжені конкретною українською ситуацією, і то цілком незалежно від аналогічного місця з «Чотирьох квартетів» Т. С. Еліота. Як же точно схоплюють слова Осьмачки ситуацію на Сході, де від 1917 року гойдаються в одній колісці євразійської революції і криза народження і криза смерті. І «березень» своєрідної «весни народів» Сходу — і «жовтень» більшовизму. (Більшовизм я тут бачу, як ніби гегельське самоздійснення, і самовивернення злого духу московського централізму, тієї потвори універсальної наддержави, що має нестримний апетит прогинути три фундаментальні складники нашої культури — індивідуум, структуральну здорову суспільну групу і націю). Ці дві ворожкі сили — колосальні своїми традиціями, ма-

(Далі на 2 стор.)

РЕДАКЦІЯ «УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ГАЗЕТИ» З ВЕЛИКИМ СУХОМ ПОВІДОМЛЯЄ СВОЇХ ЧИТАЧІВ І СПІВРОБІТНИКІВ ПРО ПЕРЕДЧАСНУ СМЕРТЬ ІІ СПІВРОБІТНИКА МИКОЛИ МИКОЛАЙОВИЧА ГЛОБЕНКА, ЩО СТАЛАСЯ ПІСЛЯ ТРИВАЛОЇ ТЯЖКОЇ ХВОРОБИ В МУЖЕНІ БІЛЯ КАНН 29 ТРАВНЯ 1957. І ВИСЛОВЛЮЄ СПІВЧУТТЯ ДРУЖИНІ ПОКІЙНОГО — СЕРАФІМІ ВІКТОРІВНІ.

Іван КОШЕЛІВЕЦЬ
Юрій ЛАВРІНЕНКО

таними роками опублікував ряд студій над окремими пам'ятками («Paterikon С. Косова», «ЗНТШ» CLXV; «Тетурґіма Атанасія Кальнофойського» в її зв'язках із старокієвською літературою), Збірник «Української літературної газети» 1956). Поза тим в його матеріялах лишилися ще «заготовки» інших студій, які разом з опублікованими, як часто говорив покійний в приватних розмовах, він мав намір видати колись пізніше окремою книжкою.

Крім того, Глобенкові належить цілий ряд статей про письменників 19-20 вв. Бездоганно стилістично опрацьовані, вони так само бездоганні з погляду фактологічного. І якщо ці праці не дістали серйозної публіки великої популярності, то причиною цього насамперед була виняткова скромність автора, органічно невластиве йому позування краснорічною фразою і зовсім відсутнє бажання висувати своє я. Зате всі фактивні від літературознавства погодяться зі мною в тому, що кожна теза головного чи підридного значення, яку висував у своїх працях Глобенко, була завжди зважена і підкріплена незаперечними фактами. Помінаючи все інше, назвемо тут його систематичні огляди окремих періодів історії української літератури, надруковані в ЕУ I, що взяті окремо могли б бути доскопалими зразками підручкової літератури в цій галузі. Не захоплюючись

(Далі на 4 стор.)

Література межової ситуації

(Продовження з 1 стор.)

сою, динамізмом — не подолали знищити один одного. І в своїй смертельній схватці вони наче зрослися в цілість.

Ряд історичних внутрішніх і зовнішніх обставин, про які тут не місце говорити, допомогли тому, що кризова ситуація закріпилася на десятиліття і стала долею Сходу. Людина цієї долі перейшла вже дві катастрофи. В першій катастрофі, під ширмою компромісу, були насильно реінкорпоровані в модернізовану більшовизмом імперію молоді республіки України, Білорусі, Кавказу, Азії. При цьому був зламаний їх політичний лад. В другій катастрофі 1931-33 рр. підпали плянному нищенню не тільки зформовані віками національно-культурні суспільства, а й сама субстанція людини, як сфери духової.

Сорок років «межової ситуації»! Таких речей не знав Шпенглер. У цих нових вимірах життя людини стає ніби коротшим. Людина не може подолати, ані перетравити доло. Не може від неї втекти, бо який би не був гарний міт універсальності еміграціонізму — він все ж таки лишається мітом. Болочі компроміси з дияволом, навіть коштом частки власної душі, стають неминучістю. Падають мури останньої фортеці спротиву, фортеці індивідуальної душі. Битва переходить із суспільного поля на територію душі одинокі. Приходить момент, коли одиниця розколюється і воно не тільки з ворогом, а й сама з собою. Завдання стає воістину надлюдським. Межова ситуація об'являється, як безмежність спущеної в прірву драбини погібелі. Ця драбина одна для всіх, але кожний іде нею абсолютно самотньо і по-своєму, як засуджені на смерть еспанці у романі Гемінґвея «По кому б'є дзвін».

Ніби говорячи за письменників радянської України, редактор Карк із однією оповідання Миколи Хвильового каже: ми погубимо свою душу для перемоги над злом, але нас ніхто не зрозуміє, як ми погубили. Я спробую порядком ілюстрації нашої проблеми оповісти коротенько, як кожний по-своєму «погубили свою душу» задля перемоги над злом чотири з ряду найбільших постатей літератури пореволюційної України: Павло Тичина — найбільший лірик України нашого сторіччя, Микола Хвильовий — найвидатніший новеліст і есеїст, Микола Куліш — видатніший в СРСР драматург і Теодосій Осьмачка — видатний поет і повістяр. Я обмежився саме цими чотирма прикладами, щоб дати бодай приблизну типизацію тих «останніх рішень» у розумінні Шпенглера, які схвалили кожний по-своєму 259 українських письменників, що їх твори друкувалися до 1930 року і що з них осталися далі в українській радянській літературі тільки 36.

Я обрав такі умовні назви тим чотирьом типам «останнього рішення»:

- «Гра з дияволом» — Павло Тичина.
- «Смерть смерті...» — Микола Хвильовий.
- «Шлях на Голгофу» — Микола Куліш.
- «Слабкість, як остання зброя» — Теодосій Осьмачка.

ГРА З ДИЯВОЛОМ — ПАВЛО ТИЧИНА

Павло Тичина (66 років), колишній найвищий після Шевченка поетичний суверен України — тепер тільки голова Верховної Ради Української Радянської Республіки. Як заступник голови Ради Національностей СРСР — належить до верхівки найбільшої імперії світу. Людина, яку голова французького парламенту Шнетер назвав «рафінованим європейцем», пише нині про Європу так: «Нехай Європа кумжає, а в нас одна лиш думка є: традиції підризація, колективізація».

Але Тичина може є хтось більший, як «рафінований європейець». Він однаково дома у культурах Європи, як і Азії. Крім кількох європейських, знає кілька азійських мов, з яких дав чимало витончених перекладів поезії. Виключно чутливий у приватному житті, він ходить наче навшипинки, говорить тихо. Вишуканий amator музики та найбільш музикальний поет Сходу, не терпить ніякого галасу, від якого ізолюється майже, як Марсель Пруст.

Утвердився Тичина, як архикнязь української лірики, своєю першою книжкою «Соняшні клярнети» (1918), такої сильної своєю любов'ю, світлом і музикою, що, здавалося, в одній строфі якогось віршу звучать усі струни мікро- і макрокосмосу. Дальші три його книжки ствердили Тичину, як важного майстра трагічної лірики. Це «Замість сонетів і октав», «Плут», «Вітер з України». Він також почав публікувати в ті часи окремі фрагменти з поеми «Сковорода», з яких можна було винести враження, що поет задумав український відповідник «Фауста». Все це появилось в рамках 1918-1927 років. Як бачимо, скупа доля

часу назавше не стало Хвильового письменника.

дала Тичині для автентичного самоствердження лише який десяток літ. Він так могутньо їх використав, що дальших тридцять років його цілком свідомого публічного поетичного самозагашання не могли знищити доробку першого десятка літ.

В першій частині цього есею я говорив про дві дитини в колісці євразійської революції 1917 року. Першу дитину — весну народів — сповивали поети. Другу — «жовтень народів» — чекісти. Поетичний арсенал Тичини включав також ідеальний сейсмограф, що вловлював і найвіддаленіші вибухи. Проспівавши «Соняшні клярнети» весні народів Сходу, Тичина перший таки сигналізував, що в колісці новонародженого вже примостила смерть: «Одчиняйте двері — наречена йде. Одчиняйте двері — голуба блакить. Очі, серце і хоралі стали, ждуть. Одчинились двері — горобина ніч. Одчинились двері — всі шляхи в крові. Незриданими словами, тьмами дощ».

Це була перша «межова ситуація» Сходу і в розумінні Сходу. Катастрофа об'явилася несподівано й швидко, як приходить ніч опівдні під час затемнення сонця. Серед загального терору і погібелі Тичина виступав з мужньою одвертою лірикою трагедії. В центрі її стоїть безсмертний образ Скорбної Матері і її розбитого сина — народу, людини. Зрештою Тичина відкидає набік свою злострунну парнаську ліру і видає потрясаючу книжку «Замість сонетів і октав», яку можна вважати класичною для поезії «межової ситуації». Видатний поет Росії Олександр Блок в поемі «Дванадцять» не вагається ототожнити дванадцять сп'янілих від крові червоногвардійців з апостолами — поперед них іде сам Христос. Неначе даючи пряму відповідь, Тичина пише: «Жорстокий естетизм! — й коли ти перестанеш любитися з перерізаного горла? звір звіра ість». Знов тим, що виправдували терор великою ідеєю-метою, Тичина відповів: «Велика ідея потребує жертв. Але хіба то є жертва, коли звір звіра ість? Все можна виправдати великою метою, та тільки не порожнечу душі. І далі: «Грати Скрябіна тюремним наглядачам — це ще не є революція». «Прокляття всім, прокляття всім, хто звирем став (замість сонетів і октав)». «Приставайте до партії, де на людини дивляться, як на скарб світовий, і де всі як один проти кари на смерть».

На відміну від кулі слово не летить у порожнечі. В Європі явно тоді бракувало духового повітря. Ніхто не почув алармів поета — ні дома, ні на Заході. «На культурах усього світу майові губки поросли», — пише Тичина. Це значить, що вже ніхто нікому не приїде на поміч — ні з Заходу ні з Сходу. Перемога погібелі стала для поета очевидною вже тоді, коли ще всі жили добримися надіями і «праворуч» і «ліворуч». Доцільність одвертого спротиву, навіть духового, поставлена під сумнів. Надійшов момент «останнього рішення» а Тичина Шпенглер. Сама доля, здається, диктує компроміс із дияволом. Геніяльні строфи і антистрофи «Замість сонетів і октав» несподівано обриваються гірко-іронічним запитанням: «Хіба й собі піти поцілувати пантофлю Папи?» (Папа тут розуміється не з першого, а з третього — московського Риму).

«Вітер з України» — остання книжка Тичини, де він чинить спротив, і це перша його книжка, де поет приймає компроміс. Та коли для Тичини компроміс — закон, якого він чесно тримається, то для диявола це лише передішка, відскок для нового хижацького стрибка. В 1931-34 роках під несподіваним московським ударом в спину гине четверта частина селянства і три четверті інтелектуалів України. Шал нищення іде і проти матеріальних втілень культури — бібліотеки, школи, найкращі театри, книги, журнали, наукові і мистецькі інституції, музеї і церкви нищаться і випікаються вогнем, немов кубла розбійників. Настала друга «межова ситуація» для літератури, і письменники стали перед другим своїм «останнім рішенням». Яке ж воно було? Більшість ідути на погібелі; як та бранка, що каже в одному творі Лесі Українки з 1903 року:

«Ти мене убити можеш,
але жити не примусиш».

Лише біля 15% письменників стають сталінськими поетами, і найперший із них Павло Тичина — найбільший, найбільший поет України! Назовні Тичина абсолютно зрікається самого себе, і вищує у кожному рядку своїх віршованих писань сталінський прапор. Це його книжки: «Чернігів», «Партія веде», «Чуття єдиної родини», «Сталь і ніжність» та інші. Поворот був на всь 180 ступнів і так круто обриваний, як може обривати лише тверезо і твердо рішена людина. Тверезо? Безумна авантюра: хто може повірити, що цей новий прохриплий голос є голосом автора «Соняшних клярнетів»? Що неторкнену ніжність поезії можна перетворити на «ніжність» сталінську? Однак, на вітрині спустошеної української літератури треба було лишити бо-

дай одне — найвидатніше ім'я. Тиран і поет склали компроміс. Але який! Мефистофель за фавстому душу дав йому змогу пережити за своєю уподообою все життя заново, від юнацтва починаючи. Сталин дав Тичині закоштувати лише вимушене оезпліддя зрлих літ і старости в ролі панегриста тирані та ще наділив поета хворобою «мані переслідування».

Українська література знає випадок, коли і геніяльний поет — Гарає Шевченко, — якому оуло заоронено писати поезії, писав поезії «захальяно», та таким чином оез контакту з читачем, у тотальному підпіллі душі виношував духове сонце нації, засуджене на погібелі. Іа вироку про дезитричне заслання шевченка цар микола і дописав: «С заперещеннем писати і рисовати». Тичині це заоронено, а н а к а з а н о писати. Щоб душа поета не стала притулком підпільного духового сонця, окупант заикав і своєю нечесію. Аж тепер настала для Тичини воістину межова ситуація, що триває ось уже 25 років. Чи перетриває його екзистенція межову ситуацію, як перманентну долю? А як ні, то хто передасть майові бунтності вістку — як поет «погуоив свою душу»? Ікщо тут нема навіть шевченківської надії, то поет мусить мати почуття, що не піддається дефініції. Це почуття пропащих оожествених можливостей, оувства власної поетичної сустанції, замаху на недавній ранок життя — свого і свого народу.

Ми не знаємо чи взагалі можливий такий випадок, як сонце в окупованому ворогом підпіллі власної душі? Лише маюбуть може дати відповідь.

«СМЕРТЮ СМЕРТЬ...» МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО

Цю спірну індивідуальність посмертно Сталин назвав «літературним бандітомом», а частина української еміграційної преси — «комуністичним матеревбивцею». Насправді Хвильовий був звірцем скромності, ніжним сином, до самопожертви вірним товаришем. Зате у своїй лицарській ширій творчості він поєднував ліризм із жорстокою сатирою та іронією. В час, коли Сталин ще не був «богом» і ніхто ще не сподівався катастрофи, ця людина відчула наближення лиха і, проголосивши гасло «Хай живе дух неспокою!», кинула всі свої великі душевні сили проти течії всепоглинаючого чорторію. Це була не тільки негати і критика, а й програма та дія великого «початку». Двох речей він був певний — кінцевої перемоги молодого відродження поневолених народів Сходу і власної передчасної загібелі. Відділя в його літературному стилі біжать упарі два протилежні почуття — радості відродження і болічної туги приреченості.

Доля справді дала йому на творче самоозначення виключно скупий приділ часу — усього шість літ (1921-26). Решта сім літ — це була боротьба вже засобами власної смерті — спершу вперта літературна мовчанка, потім куля у власну скроню. Але щоб смерть мала свою життєво-творчу функцію, треба було встигнути наперед «охрестити» новонародженого, задля якого губилось особисте життя. Проблема стояла так: неможливо встигнути промовити своє кредо ще до наказу Ірода. Хвильовий встиг це зробити дев'ятьма книжками своїх мистецьких творів і есеїв (решта зробленого ним — в тому два романи — згинуло разом із письменником). В цих творах Хвильовий устиг оформити власну літературну школу і стиль, що його назвав «романтика вітаїзму», відважно протиставивши свій «активний романтизм» сталінському соціалістичному реалізму. Він устиг проспівати гімн приреченому відродженню, збомбардувати своїми сатирами потворного тоталістського хама, розколотися горіх комунізму і показати його етичну порожнечу, вирвати з-під впливу партії зо три десятки найліпших літературних талантів України та створити з них найсильнішу і при тому опозиційну літературну групу Валліте. Він кинув живе зерно в душу молоді. Давши їй програму в трьох словах: «уміти думати і почувати». Хвильовий зуперечив претенсії Москви на культурну гегемонію, кинувши бойове гасло «Геть від Москви!», проповідуючи зв'язок із «фавстівською» культурою Заходу, пророкуючи «Азіатський ренесанс», як весну народів Сходу. Партія кинула свій апарат на боротьбу проти «хвильовізму», але хвильовізм перекинувся і в інші республіки СРСР. Тоді Сталин особисто взявся знищити небезпеку. Вирок застав Хвильового у Відні, де він у січні-лютому 1928 року був на лікуванні. Письменник став перед своїм «останнім рішенням». Він міг остатися на еміграції, але це означало б дезертирство із перодової лінії фронту, на яку він сам вивів своїх товаришів — кращих письменників України. 22 лютого таки із Відня він послав листа в радянську пресу, в якому здається «на милість компартії», і незабаром повертається на Україну. З того

Але це ще не був кінець. Насправді не задля «милости компартії» він повернув-

ся із Заходу. ЦК партії вимагав від Хвильового нового, «партійно витриманого» твору. Хвильовий такого твору не дав. Тим часом нова всеохопна катастрофа вже лавиною заливала Україну, Хвильовий іде на спустошені організованим голодом села. В момент масових арештів серед інтелектуалів Хвильовий закликав до себе на 10 годину ранку 13 травня 1933 року своїх найближчих товаришів-письменників, щоб нібито прочитати їм сви давно обіцяний для партії новий твір. Розсипаючи жарти і висловлюючи принагідно своє захоплене привітання до життя, він вийшов у другу кімнату за «новим твором» і там застрелився. На столі він лишив заготовлені наперед листи до товаришів і до ЦК партії. Думаючи, як його останній твір — як декларация невідлєгlosti. З того часу Кремль ось уже чверть століття полосує по Україні за тінню Хвильового, раз-у-раз здимаючи крик про «бацілі хвильовізму».

Безпартійний Тичина ішов шляхом до комунізму. Член компартії з 1919 року Хвильовий ішов шляхом від комунізму.

В оповіданні «Я» Хвильовий дав класичну драму розколу індивідуальної душі, на терен якої перенісся катастрофальний удар взаємовиключних сил. Лід іменем «Я» діє голова трибуналу ЧК в 1919 році, який каже: «я чекіст, але я і людина». Всі інші персонажі твору — лише доповнення і розгортання тих двох половинок душі головного героя. По лінії ЧК — це члени трибуналу доктор Тагабат, що своїм зовнішнім виглядом і жорстоким раціоналізмом нагадує Леніна; далі вартовий, що називається цілком автентично Дегенерат і є ідеально цільним завершенням лінії. По лінії людини — Андрюша — молодий студент з чистою найвною душею, який протестує проти насильного включення його, як члена партії, в склад трибуналу ЧК, що її він називає «м'ясорубкою». Лінію людини ідеально завершує мати героя, яка в очах сина-чекіста виростає до безмежних висот «тієї надзвичайної Марії, що стоїть на грані невідомих віків». Швидко й невмолимо розгортається трагедія розколу людського «я», що опинилось між двома магнетичними полюсами. З одного боку, етика далеких цілей, задля досягнення яких ніякі жорстокості і жертви не можуть бути завеликі. Це утопічна «загірна комуна», саморобний рай. Безмірно кровожерне це видумане людською божеством. З другого боку — люблена і любляча матір, за якою стоїть вічна Марія, символ божественної данности світу, що його не треба наново творити, лише збагнути. Ніцшеанський «любові найдальшого» протистоїть Христово «любоб до ближнього» — речі взаємовиключні і все ж розміщені в одному людському «я». Яка ж роль язика? Під головуванням «Я» трибунал ЧК засуджує до розстрілу гурт черниць, серед яких опинилася і мати голови ЧК. Під страшним тиском логіки подій, логіки Тагабата, логіки власного сухого розуму «Я» застрелив матір власною рукою, в пароксизмі гістерії притискаючи її до свого серця. Уже божівільний він відступає місячної ночі під натиском ворожих військ на північ, і трагічні заграви пожеж рідних осель відсвічуються в його скляних очах, як чарівні вогні далекої утопії — «загірної комуни».

Це згуба самого життя в його найістотнішому, найбільшому первні. Хвильовий поставив тут горіх комунізму під величезний тиск, тиск, на який здібне лише велике мистецтво. Горіх тріснув, і стало ясно, що він порожній — в ньому нема етичного початку. Натомість з великою силою зентрував Хвильовий увагу на матері. З почину Тичини і Хвильового образ матері в Українській радянській літературі 20-их років став справжньою літературною пошестою, якої не знала російська радянська література. Майже кожний письменник на Україні мав твори, у яких образ матері був центральним.

ШЛЯХ НА ГОЛГОФУ ЯК «ОСТАННЄ РІШЕННЯ» — МИКОЛА КУЛІШ

Микола Куліш (1892 — остання вістка 15 червня 1937 із кацету на Соловках) — близький особистий друг Хвильового, схожий був з ним своєю вродженою персональною скромністю, лицарськи послідовною етичністю, як також і приналежністю до компартії з 1919 року. Обидва романтики, в своїх творах були патетичні, лише Хвильовий присоловав свою патетику іронією і сарказмом, а обидва давав чистий вогонь трагедії, а Куліш присоловав патетику теплим гумором чи давав трагікомедію. У цій тонкій відмінності була закладена і відмінність «останніх рішень» та кінцевої долі цих вірних однодумців. Також своєю зовнішньою зрівноваженістю Куліш відрізнявся від свого темпераментного друга. На відміну від Хвильового Куліш дуже неохоче брався за полемічне перо, але зате його комедії і трагікомедії мали велетенську ударну силу. Його дебютом була драма «97», в якій на тлі катастрофального голоду і озвіріння 1921 року люди-

(Закінчення на 6 стор.)

ІВАН ФРАНКО ТА ІНШІ В КРИВОРІВНІ

Дуже веселим у нашому товаристві був Олександр Олесь. У Криворівні він був два рази, раз коротше сам гостем у Гнатюків, а вдруге перебув цілі ферії разом із своїм сином (Ольжичем). Однак він волів товариство наших вже дорослих сестер, старшої від мене на 5 років Володимирі. вже тоді перемиської ліцензійки-матуристи, та Гнатюківні Трини, львівської гімназистки, обох дуже вродливих дівчат. Вони, захоплені чутливими поезіями Олесь, чекали молодого романтичного юнака, аж тут прибув середнього віку опастий чоловік, ще й з фаху ветеринар. Однак, попри перше розчарування, він був дуже милий в товаристві. На прогулянку він ходив не rado, бо заважало кругленьке черевце. Однак раз, пригадую, витягнув його на дуже близьку і невисоку гірку Синиці Михайло Коцюбинський. Він всю дорогу жартував з невміння Олесь дряпатись по горах, бо Олесь все присідав, пив воду та витягав перекуски, це зупиняло нас у дорозі, і Михайло Коцюбинський розповів нам дещо образливу співомовку про Кандибу на Україні. Олесь наче образився, повернувся з дороги і покинув наше товариство. Але Коцюбинський запевняв нас, що це не так з образи, як просто тому, що він не хотів далі дертися вгору. Зате обидва молоді Юрки, Коцюбинський і Гнатюк, добре надокучили нам обом, себто Лесі й мені, бо були дуже енергійні й пустуні, а ми були наймолодші з усієї молодішої громади. Не думалося тоді, що обидва вони згинуть такою трагічною смертю за український більшовизм.

Гандзя Франко чомусь не дуже дружила з нами. Її мати не дозволяла ходити з нами на прогулянки в гори, і вона бавилася тільки над річкою та разом з нами купалася. Зате хлопці були постійними нашими супутниками, головним Тарас і Петро, бо Андрій все був задумано поважний і більше сидів у хаті або товаришував батькові в його виправах на гриби чи по рибі.

Пригадую ще гостину Ольги Кобилянської і Лесі Українки, які зупинились у нас переїздом до живця Буркут. Однак пам'ятаю тільки постать Лесі, бо з Ольгою Кобилянською зустрічалася я вже дорослою в Чернівцях.

Так проводили ми вакаційні дні у Криворівні кожного року.

Іван Франко мав свою окрему програму дня, якої по можливості пильно дотримувався. Щодня вставав удосвіта та босий із заковченими до колін штанами ішов у ліс по гриби чи ягоди. Відповідно до охоти товаришувало йому котресь з дітей, найчастіше я. На сніданок вертали ми вже з повними кошами додому. Потім Франко працював до 11 години перед полуднем. Тоді збиралася з батьком на Черемош купатися, а ще більше на розмову із Гнатюком, і хто ще тоді там був на Заріччі. Всі приходили до Гнатюка, бо йому самому через недугу легень та астму не можна було далеко ходити, головним вгору. А Франко ще зокрема мав, поза товаришів та фахівців, ще й особисті зобов'язання супроти нього, бо як пристрасний риболов, забрав і Гнатюка ловити пестругів, і він тоді простудився та набрався тієї недуги.

Гнатюк також із приязні до Франка втратив посаду гімназійного вчителя і все життя був лише секретарем Наукового Т-ва ім. Шевченка та етнографом. Всі майже літниківці, або, як називали їх гуцули, «холерники», приїздили ще тоді возами чи фіякрами із станції Коломия (60 км) або з Заболотова (55 км) та заночувували у нас. Мусіли привозити з собою постіль та усе домашнє устаткування, бо в гуцульських хатинах, які наймали на літо, не було, крім ліжок, стола і декількох стільців, ніякого обладнання. Всі спали тільки на сні, а вкривалися тим, що привезли з собою, ніякого комфорту не було. Перед від'їздом усі ночували у нас, бо треба було виїздити раненько, щоб устигнути до єдиного поїзда в напрямі Львова. Всього багаж вже вчора мусів бути запакований, а його було немало, бо за літо запопадливі господині насмажили безліч слоків усякого варення із лісових ягід, ціна яких була дуже низька порівняно з львівським ринком. Також насушили гриби і ягід на компоти та овочеві страви. Не згадуючи вже про гірський мед, бриндзу та десятки пляшок із топленим маслом.

Але вернімося до Франкової програми дня. Покупавшись та обговорившись з Гнатюком усякі новини, які принесли пошта, він вертався о першій годині на обід. Далі Франко працював від 1 до 5 години, поки пекло сонце. Після підвечір'я збирались всі знову на ріку, дехто, головним з молодшої братії, по черзі ходили по пошту до Яснової Горішньої. Їх чекали завжди дуже нетерпляче, бо тоді не було ще ні радіо, ні далекосяжних телефонів, єдина пошта була

(Закінчення з попереднього числа)

контактом із широким світом. Над рікою сиділи вже до вечора, то купаючись, то дискутуючи на різні теми. Там, під старою вербою, була спеціальна лавочка, яку зробив господар Мойсейчук для Гнатюка та його гостей.

Там завсіди в погоду відпочивав Гнатюк, а біля нього постійно мінялось товариство. Найвірнішим гостем був мій батько, хіба що якась праця в парохії йому перешкодила. Частенько бачили ми там Франка, Крушельницького, Тимченка, Фотія Красницького, часом Грушевського (йому було найдалі від його вілли, майже 2 км), Володимира Дорошенка, В. Доманицького та, залежно від часу перебування, Мих. Коцюбинського, Олесь або когось іншого, нам ще не знайомого із наддніпрянської плешучої братії. Ми звичайно плюскалися весь час у Черемоші і тільки чули відгуки веселої розмови, щирі каскади сміху, але й вислови обурення та палкої дискусії на політичні чи літературні теми. Тоді звичайно Франко махав рукою і покидав товариство та й ішов сам на прогулянку в ліс або повертався працювати до хати. Вечорами деколи сидів із молоддю та брав участь у наших забавах або розказував веселі та цікаві епізоди з свого життя. Деколи співали пісень. Любимими його піснями, пригадую вже в час його недуги, були «Ой, вербо, вербо кучерявая», «Не журися, моя мила, що я п'ю» і «Там за горою, та й за крем'яною». Тоді він співав їх сам, а ми слухали, дещо засумовані. Частіше він залишався у своїй кімнаті, і довго вночі ми бачили там світло. Так було до 1908 року, до його важкої недуги. Того року Франка в Криворівні взагалі не було, а тільки прийшла сумна вістка, що він важко захворів, що обидві руки в нього паралізовані і його відвезено на лікування в Ліпска біля Загребу на Словаччині. Це був прикрий удар для веселої літницької колонії у Криворівні, яка привикла завжди бачити в своєму гурті Івана Франка. Це вразило нас всіх, але найбільш болуче відчув це Володимир Гнатюк, бо Франко був його дійсно сердешним другом. Зокрема йому, прикованому майже до лежанки, дуже бракувало його товариства, поради та співпраці у редагуванні Літ.-Науц. Вісника, Етнографічних Записок Наукового Товариства ім. Шевченка та інших видань.

Щойно в 1909 році Франко приїхав до Криворівні знову з найстаршим сином Андрієм, але як хворий, каліка на руки та дуже виснажений недугою. Хоч усі знали про його важку недугу, однак його несподівана поява серед веселого товариства в нашій хаті зробила дуже пригноблююче враження.

Ми сиділи якраз при обіді, хтось застукав сильно в двері, наче кулаками, і увійшов Франко з сином. Європейська церемонія привітання примусила кожного діткнути його калік-рук. Коли ж моментально додано накриття для нього й сина, розпочалася прикра церемонія харчування його, наче немовляти. Виконував цю функцію дуже терпляче і дійсно по-материнськи Андрій, який був незаступимою нянькою, секретарем та постійним товаришем свого батька, не раз доводилось йому і дещо витерпіти, бо лагідний з вдачі Франко у приступах важкої недуги був різкий і нетерплячий. Тоді пам'ятаю добре усі скоренько встали від столу, закінчивши обід. Лишилися тільки мої батьки, Андрій і я, бо мені було дуже шкода цієї великої доброї людини. Франко почав розказувати уявні причини своєї недуги, ніби якісь злі ворожі духи обмотали його руки сотнями метрів невидимих дротів, щоб йому перешкодити в праці для народу. Обидва Франки зупинилися тоді у нас короткотривало, і часто моя мати виручала Андрія у піклуванні за батьком. Вона єдина могла його годувати та терпляче вислуховувала усі його нарікання і додавала йому віри, що він напевне буде ще здоровий.

На гриби ходили ми знову, але кошелі несли я вже сама, Франко тільки руками показував гриби, а я слухняно зривала їх в кошик.

Приходство в Криворівні було невеличке, всього 4 кімнати, але літом мусило розширятися вдястєро, щоб примістити нашу численну родину, а ще більше всяких принагідних знайомих і незнайомих прогульковців, які вертались з Чорногори. Оцей постійний рух людей не відповідав уже хворому Франкові, і він перейшов мешкати до гуцула Василя Яків'юка, який мав простору видіну хату біля дороги на Жаб'є, недалеко віддалену від нас і Гнатюків. Там також віднайшов собі Франко маленьку криничку, в якій щоденно мочив руки і все розказував, що під впливом цієї води розмотуються сувої дротів на його руках, і свято вірив, що з часом вони

звільняться від цього проклятого лиха і він зможе самостійно працювати.

Потім приїздив він ще до Криворівні аж до 1914 року включно, і ми зустрічали його радо в нашій хаті. У 1913 році зустріло його ще одне велике горе: помер його улюблений син, опікун і товариш — Андрій. Франко пережив цю втрату дуже боляче, бо ні Тарас, ні Петро не приділяли йому стільки уваги та доброти, скільки Андрій. Відтоді він вже був зданий на обслуговування принагідних секретарів-студентів, які охоче їхали з ним в гори на ферії, але й не дивно, що не завжди були до послуг хворому письменникові. Часто виручали їх принагідні літники, що жили в Яків'юка — проф. Завадович, Лук'янович та ін. Сам Яків'юк був також дуже уважним до хворого Франка, а його жінка піклувалася ним сердешно. Він сам був добрий різьбар, мистець і розумів велику душу Франка. Останнім секретарем Франка був студент Маріян Колодій. Франко увесь час працював ще багато і зовсім нормально, тільки не можна було його питати про недугу, бо тоді пропадало все: не діяла здорова думка.

Перебуваючи в Криворівні, Франко ходив в неділю до церкви і співав разом з дяками, про що згадував в своїх спогадах мій батько.

Івана Франка я бачила востаннє в 1914 році. Як тільки прийшли восні погоди, заздалегідь відвезено Івана Франка з Криворівні до Львова, щоб не наразити його на якісь неприємності з боку поляків.

Довелось мені ще бути на величавому похороні Івана Франка. Ми обидві з Лесею Гнатюк, тодішні матуристки, несли вінок «Від приятелів з Криворівні». А перед нами несли смерековий вінок гуцулка з Криворівні Параска Мітчук, донька саме тих газдів, яким Франко допоміг із своїх бідних фондів купити хатку і ґрунтіку трішки.

Але Криворівня не забула Франка. В 1927 році вмуровано пам'ятну таблицю у скелі, під якою любив відпочивати Франко, а навіть тепер відбувалися там великі святкування і збудовано новий клуб його імені, тільки невідомо, чи дух Франка вітає в ньому.

Цьопа ВОЛЯНСЬКА-ГАРДЕЦЬКА

П'ЯТА ВИСТАВКА ОМУ В НЬЮ-ЙОРКУ

Об'єднання мистців українців в Америці влаштувало в першій половині травня свою п'яту збірну виставку. Вона розміщена в залах ІМККлубу в осередку «українського» Нью-Йорку і на своє від-

Мирон Левицький: Єва (олія)

криття 5 травня притягнула поверх півтори сотні гостей. На виставці репрезентовані 43 мистці 111 творами малярства, графіки і скульптури усіх можливих

Микола Роговський: Абстракція

Ж. ВАСИЛЬКІВСЬКА

ВЕСНЯНИЙ ТРИПТИХ

На гроби, що вгрузли в цвинтарну гниль, на холодні площини забуття пелюстки яблунь падають, стелять легіт, вовну білих ягнят, лоскотання весни.

Наливають молоком теплі долоні, дихають кучерявою згадкою дотику, круглістю спілих хвилин, займаються відблиском білого полум'я. (Навіть тепер, в розбитих дзеркалах, ще). Падають пелюстки, яблуні падають снігом.

*

Навіть те, що шорсткість дисгармоній шершаво повзе гладко часу, є добре — і гострість кутів, де випулась стрімкість стін і сірий камінь,

і невпинний гін, і падання є добре.

Лиш би не перекреслення світла, лиш би не виключення невимовних піднесень з червоних глибин, з сажі, і з липкого м'яса, що клеїть кісті.

*

Не ті, що по коліна в грязюці і в яких обляпані потом і кров'ю чола, ні, не ті, що розгучливо розпинають себе на роздоріжжях, де шепчуть осокори, підіймаючи руки в молитві, чи в прокльонах,

не ті, що лежать стоптаними мідяками з розбитим зором і з роздертим, як граната, серцем.

Це ті, яких не разить нестерпна різкість акордів,

що січуть набряклі жили землі, це ті, що проходять лінивими коровами, ремігаючи мордами мокре милосердя, лясаючи себе присмними пальцями, втягаючи заквітчані капелюхи фарисеїв в снігах святинь, де корчаться пахучі пальці ладану.

Ідуть навмання, загіраючи копитами свіжі паростки, тягнучи соковиті клапті на згорблених спинах,

сліпці, яких не турбує ні подих вічності, ні гола краса зір, що навіть не бачать, як в масній рідині калабань тихо вмирають рожеві пелюстки яблунь.

мистецьких напрямків, починаючи від крайнього реалізму до не менш крайніх напрямків модернізму. Побіч «старих знайомих», відомих з багатьох попередніх виставок, як П. Андрусів, С. Борачок, С. Гординський, О. Гриценко, Г. Мазепа, М. Осінчук, Ю. Соловій, П. Холодний, С. Заричка, зустрічалося і нові імена. Вперше із своїми малюнками в Нью-Йорку виступив Мирон Левицький, нові речі після повертання з Парижу показав Гуцалюк, дебют двох молодих мистців, Миколи Роговського і Юрія Козака (сина Еко) випав цілком вдало.

Ця виставка, як нас інформують її організатори, не розрахована на «репрезентативність», вона просто перегляд того, над чим тепер працюють наші мистці. Минулого року ОМУ влаштувало кілька справді репрезентативних показів, призначених передусім для американської

Петро Холодний: Цикада (темпера)

публіки, як в Інтернаціональному Центрі Карнегі при Об'єднаних Націях, у музеї в Сіракузах і окремо добре прийняту американською мистецькою критикою виставку в Українському інституті Америки. Подібні виступи в інших американських, як і європейських осередках є тепер у черзі підготовки.

Василь ГАЙДАРІВСЬКИЙ

ДЕ РАКИ ЗИМУЮТЬ

(З повісті «Закувала зозуля»)

Вулицю заволікло курявою. Яша Кульбаба, перевтілюючись з санітара в шофера, хоч і в тому ж самому білому халаті, частенько натискав на гудзик сирени, що ревінням своїм полохала людей, кіз і курей і відлякала з подвір'їв собаче лоповнення до зграї, яка гналась за автомобілем.

Із жвавістю застояного лошак автомобіль вискочив з міста й попрямував до сірих кам'яних будинків, що стояли, сумно окулчившись, на голому вигоні. Один по одному собаки відставали й повертались додому.

Яша Кульбаба підвів машину до інфекційного будинку повною ходою і раптом натиснув на гальмо. Лікарка стукнула чолом об вітрове скло, Андрій Середо в кузові з лавки упав на підлогу. Поки лікарка чухала набите місце, Яша встиг вискочити з кабіни, оббіг машину і відчинив лікарці двері.

— Завжди мене те гальмо підводило, — виправдувався він. — Спрацювався мій форд. Двадцять четвертого року.

Лікарка нічого не відповіла й пішла в будинок. Тоді Яша відімкнув задні двері авта.

— Вийдеш, Середо, — сказав він Андрієві, що, зігнувшись, вибивав долонею пиліоку з одяги. — Зараз ти визнаєш, де раки зимують.

Андрій виплигнув з авта, сходами зійшов на ганок і несподівано навіть для самого себе зупинився перед навстіж розчиненими дверима. Він злякався. Йому здавалося, що досить переступити поріг, і він уже ніколи не повернеться. У лікарні Андрій не бував, але знав, що сюди звозять людей не так лікувати, як відокремити від здорових, щоб не поширювались пошесні хвороби. Це будинок смерті. Навіть тхне з нього чимось мертваєм.

— Поклич сюди Софію Марківну, — сказав Андрій санітаріві, що його супроводив.

— Більше нікого? — іронізував Яша Кульбаба. — А може ти хочеш, щоб тобі назустріч вийшов і головний лікар? Може, духову оркестру запросити? З одним чи двома барабанами? На жаль, барабанів не маємо. Доведеться тобі ввійти до цього палацу без музики.

І він простягнув руку, щоб схопити Андрія за ковчир. Андрій пружко відскочив від санітара і, найжившись, шаснув рукою в кишеню, стиснув пальцями пребінець і, не виймаючи, зашпипів: — Не підходь! Заріжу!

Яша сторопів і заляк на місці.

— Ах ти ж, заразо нещасна, — лаявся він. — Хірург мені знайшовся, з ножами на службовців кидається. Ми тобі наріжемо!

Іхня не зовсім приязна розмова повернула увагу людей, що ходили по подвір'ю, незабаром біля ганку утворилася юрба, повиходили з будинку санітари, сестри, прискочила і роз'їзна лікарка.

— Що таке? Чому тут затримались? Чому не йдете до чергового лікаря?

— Він не хоче, — виправдувався Яша. — Він попрожує мені ножем.

— Не кажіть дурниць. Ніхто вас не ріже. Ходіть, хворий.

— Я не хворий. Я не піду. Покличте сюди Софію Марківну.

— Софія Марківна ще не прийшла, — казала лікарка.

— Я тут зачекаю.

— Тут не можна чекати. Зайдіть до вестибюлю, — намовляла лікарка.

У нудних одноманітних обставинах лікарні суперечка на ганку здавалась значною подією. Юрба зростала. Поприбігали службовці з усіх будинків, хто міг відірватися від своїх обов'язків, в халатах і без халатів, кучери, конюхи, селяни з багагами, навіть кілька лікарів, в тому числі й черговий інфекційного відділу — дідусь з білою, мов обскубаною, ріденькою борідкою і жовтими вусами. Він перебрав тягар розмови на себе.

— Ви, товаришу, не маєте ніяких підстав не довіряти лікарям, — намовляв дідусь. — А якщо Ксенія Григорівна і помилилася, то краще для вас. Ми оглянемо, встановимо діагнозу і зразу ж відпустимо.

— Туди не піду, — показав пальцем на двері схвилюваний Андрій. — Дивіться на мене тут.

Він скинув з себе піджак і кинув під ноги, потім дужим ривком обох рук роздер на собі сорочку, теж пожурих на цементову долівку і ударив себе кулаком у голі груди.

— Дивіться ж, прошу вас, дивіться! — сунувся він на старенького лікаря, що відступав назад.

— Він не сповна розуму! — крикнув через голови глядачів Яша Кульбаба. — Дайте мені його! Я знаю, що з такими робити!

Можливо, що у чергового лікаря не вистачило б терпцю на довгі розмови з Андрієм і він скористався б з Яшиної сили, заторохотили б каменю колеса візка, і до ганку під'їхала Софія Марківна. Вона ще не знала, що могло трапитися у її відділі, але вже те, що під дверима будинку з'юрмилась сотня людей, розлютило її до нестями.

— Розійдіться! По місцях! — зісковчавши з візка і відштовхнувши кожного, хто нагодився їй, кричала Софія Марківна.

Юрба одразу поріділа, але багато ще людей залишилось на місці, хоч трохи і відступились від ганку.

— А ти, Середо, чого тут? — опинившись біля Андрія, витріщила на нього очі Софія Марківна. — Чому без сорочки? Що робив?

— Він божевільний, Софіє Марківно! — лунко в тиші прогудів Яшин голос.

— Уберіть звідси того кретина! — владно показала рукою на Яшу Софія Марківна. Він негайно зник без сторонньої допомоги.

Андрій дивився на Софію Марківну усміхнено, бо вона, хоч і лютувала, а оула його визволителькою.

— Чого ж мовчиш? — кричала на нього розлючена Софія Марківна і тупнула ногою. — Чого сюди притаскався, питаю тебе?

— Мене привезла карета швидкої допомоги. Кажуть, ніби у мене шкарлатина, — поспішав висловитись Андрій, поки лікарка не почала горлати знову.

— Хто привіз? Кому така ідіотська думка стрілянула в голову? — пашіла гнівом Софія Марківна.

— Я привезла, — підійшла, червоноючи, молода лікарка. — Він хворий на шкарлатину.

— Хто хворий на шкарлатину? — накинута на неї Софія Марківна. — Середо — мій пацієнт, мав грип і ангіну, але тепер здоровий, як бик, і в понеділок іде на роботу. Шкарлатина. Де вона? Де ознаки? — тикала вона пальцем в живіт Андрієві.

Маленька лікарка підступила до Андрія.

— Ознаки є, Софіє Марківно, — штрикнула й вона пальцем в Андрієві ребра. — Подивіться сюди уважніше. Ось характерна для шкарлатини луска, а потім зверніть увагу на колір тіла — воно плямисте.

— Луска! Плями! — передражнила Софія Марківна молоду лікарку. — То леп, а не луска. Хлопець не купався, бо був хворий. А плям нема ніяких. Мармурова цера, як і в багатьох здорових людей буває. Одягайтесь, Середо, і йдіть додому.

На це Андрій і сподівався. Він поверселувався, у нього прокинулось бажання поспуштувати.

— Дякую, Софіє Марківно, — відповів

він. — Я зараз одягнуся. Але звідси не піду.

— А то ж чому?

— Мене сюди затягнули живосилом, то хай тепер і одвезуть, звідки взяли.

— Правильно, Середо! — підтримала його Софія Марківна. — Прощу доставити його додому, — сказала вона молодій лікарці.

— Зараз відвеземо, — пообіцяла роз'їзна лікарка, звертаючись до Андрія. — Але хвилинку зачекайте. А вас, Софіє Марківно, прошу пройтись зі мною до вашого кабінету.

Інцидент наближався до щасливого закінчення. Глядачі порозходились за винятком кількох осіб, що ще обговорювали подію. Андрій одягнувся, закривши роздерту частину сорочки полою піджака. Яша Кульбаба, обіграв спиною до автомашини і щось висвистував. Він почув себе осоромленим і пригніченим.

Маленька лікарка все не поверталась, обіцяла хвилину виявилась гумовою, Андрій уже шкодував за своєю витівкою, пшки оув би уже в місті, у Насті.

За яких п'ятнадцять хвилин зрештою у вестибюлі показалась ціла процесія, що складалась з маленької лікарки, Софії Марківни і кількох санітарів. Андрій убачив у цій процесії небезпеку й насторожився.

— Що ж, Середо, — сказала Софія Марківна, — я вимушена була у Ксенії Григорівни просити вибачення. Вона має рацію. У вас є симптоми шкарлатини. Ви відбудете в нас кількадесят карантин, поки ми остаточно з'ясуємо, хворі ви чи здорові.

Андрій переконався, що рятунку немає, зараз санітари схоплять його і потаскають до середини будинку. Вся надія тепер на ноги. І він, крутнувшись, кинувся тикати. Його хотів переїняти Яша Кульбаба. Андрій зігнувся, і з розгоном так ударив головою Яшу в живіт, що той не зчувався, як опинився під своїм фордом, випуску двадцять четвертого року, і по-тваринному ревів.

Андрій знав одне, що треба бігти, якомога швидше бігти, а куди, яким напрямком можна дістатись до безпечного місця, де б можна заховатись від переслідувачів — вирішували п'ять самі. Андрій не міг оглядатись, тому і не мав можливості бачити, що позад нього робиться, а п'ять все бачили і все знали і не спрямували свого носія в голій степ, а погнали до міста. Там хати, повітки, хліви, садки, колодязі, бур'яни, аби тільки перескочив через перший паркан і ти вже не людина, а голка, впуцена невідомо у який стіг сіна.

Та хоч п'ять вірно орієнтували Андрія у виборі напрямку, одначе вони не могли гарантувати, що він встигне дістатись до першого садка раніше, ніж хтось із переслідувачів не схопить його за поли піджака, що широко, мов крила, розкинулось у повітрі.

За Андрієм гналось усе, що мало ноги. Першими кинулись за ним навздогін ті санітари, що їх привела з собою на ганок Софія Марківна. Але то були люди підстаркуваті, до того ж вони не мали нахилу до спортивних перегонів на довгі ди-

станції, і коли Андрій пурхнув від них, як деркач з-під ніг мисливця, вони запітливо подивились на Софію Марківну.

— Ловіть його! Ловіть! — зарепетувала Софія Марківна і хутко збігла сходами в подвір'я. Далі бігти за Андрієм не наважилась, не дозволяла гідність лікаря. Санітари потрохали з такою жвавістю, як шкапи до шкуродерні.

Але встиг уже оготатись і вилізти з-під свого форда Яша Кульбаба, голос Софія Марківна і хутко збігла сходами в подвір'я Марківни був йому наказом, себе він уявив полководцем і загорлав так, що на єдиному серед подвір'я кленові затремтіло листя:

— За мною! Вперед! Ловіть його! Переймайте його!

І на владний заклик Яші Кульбаби відгукнулись санітари, робітники, селяни, що прийшли на відвідини своїх хворих.

— Лови! Держи! Хапай! — ревіли й бігли люди в такому зав'язті, ніби у них пробудилась кров предків з кам'яної доби, коли далекі родичі полювали на муму.

Андрій хутко наближався до міста. Але на дорозі показався гурт жінок, що прямував до лікарні. Кожна жива істота здавалась Андрієві смертельним ворогом, і Андрій круто повернув убік, чим значно скоротив відстань між собою і своїми переслідувачами.

Почваляв Андрій ще швидше, прискорив і Яша свій гін, відстань між ними помітно зменшувалась, втікачеві вже здавалось, що він відчуває потилицею гаряче пашиння з ніздрів переслідувача.

Залишилось добігти до паркана که з яких десять кроків, це був трамплін для рекордового стрибка у височинь, що міг би в інших умовах принести Андрієві світову славу. Андрій напружив решту своєї сили і шугнув угору, мов шуліка, схопився руками за гостряки обапелів, ще одним рухом закинув ноги і тієї миті зарипіли цвяхи, тіло втратило ріновату і разом з обірваними обапелами впало на землю. А зверху на нього, бичачою вагою повалились захеканий Яша Кульбаба. Збігся увесь строкатий загін переслідувачів, оточив щільним колом дві постаті, що лежали й сопли в бур'яні.

Звідкись узявся мільйонер, для офіційності він пронизливо засюрчав, а потім звернувся до натовпу:

— Громадяни! Самосуду не дозволю. Злочинця належно покарає суд.

Богдан РУБЧАК

КІНЕЦЬ ДНЯ

Віддай мені в долоні теплоту свого голосу, і синій трепет крові, і пелюстку тіла:

все віддай і ляж в ногах, як промінь зірваний, —

і хай паде любов, і квіти погляду, і спрага уст у холод вічності.

Нехай.

А ти лежи, аж поки чорними устами ніч не вип'є пісню твого тіла, поки не оставить лиш байдужість білу.

О, лежи, лежи.

Шеститомник Ю. Клена

В Канаді вийшов перший том (не за редакційним порядком, а перший щодо виходу із друку) творів Юрія Клена-Бурггарта. Цей том складає епічна поема «Попіл імперій», що досі була відомо читачам лише з окремих публікованих у пресі фрагментів та оцінена тими знавцями, що читали в рукописі всю поему, як одно з вершинних досягнень сучасної української літератури.

Упорядником-редактором цього тому, як і всього шеститомника творів Клена є його син — Клен молодший, що закінчив недавно свою освіту, в тому й літературну, в університеті в Канаді. Видання творів Клена є історичною літературною подією, яку завдячуємо родині подвійного письменника — дружина, син, донька. Вони не тільки зберегли в крайню тяжких умовах велику спадщину Клена, а й взяли на себе тягар її впорядкування і видання.

Висловлюємо найглибше визнання родині Юрія Клена, що знайшла в собі силу відзначити вже недалеке десятиріччя смерті поета виданням «Попелю імперій», як першого із шести запланованих Кленових томів. Треба надіятись, що не знайдеться на еміграції ні одного такого культурно самосвідомого українця, який би не передплатив чи не купив «Попіл імперій».

Передмову до тому «Попіл імперій» написав Євген Маланок.

Пам'яті Миколи Глобенка

(Закінчення з 1 стор.)

спеціально якимись новими концепціями, Микола Миколайович синтезував усі попередні досягнення українського літературознавства в чіткій схемі історії літератури, подаючи вичерпні характеристики окремих літературних явищ. Такими є розділи в ЕУ І «Історія і стан дослідження української літератури», «Доба реалізму», «Доба модернізму», «Найновіша доба».

Діставшись на еміграцію, Микола Миколайович був якийсь час редактором газети «Українська трибуна», а згодом знайшов собі, в повному сквородинському значенні цього слова, «сродне діло» в редакції «Енциклопедії Українознавства». Виключно його заслугою є бездоганне літературно-стилістичне оформлення тритомника ЕУ І. Належачи до невеликої кількості тих, що, хоч не були з фаху лінгвістами, досконало володіли українською мовою, він з суворістю пуристи чистив і полірував мовно строкаті матеріали, що їх десятки авторів з різними мовними уподобаннями надсилали до енциклопедії. Я вживаю тут слово «пурист» у найпозитивнішому значенні, бо якщо в нас чи не кожен, хто пише, і дослівно кожна газета мають свій власний правопис, то в цих хащах мовної дезорієнтації, завдяки праці Миколи Миколайовича, єдине видання «Енциклопедії Українознавства», в тих томах, що досі появились, з мовно-стилістичного погляду вийшло без закиду. Особливо ж видатна роль його була в ЕУ II як заступника головного редактора. І то не лише в тому, про що я досі говорив — уміння досконало відредувати готові матеріали. В обставинах, коли так трудно визирувати потрібні факти, Глобенко,

як ніхто інший, умів їх знайти, буди добре обізнаним з історією української культури в її цілому. Тому коли я на самому початку сказав, що він умів стати незаступною людиною, то насамперед мав на увазі ЕУ II, і шановний Володимир Михайлович Кубійович певно свідомий тієї важкої обставини, що рівнозначного покійному заступника він не знайде.

Маючи давно хворобу серця, Микола Миколайович останній рік терпів відрозладу вегетативної нервової системи, що призвело до важкої хвороби шлунку. У стані крайнього виснаження він виїхав до Південної Франції на відпочинок і лікування. Усі, хто був близько до нього, були свідомі серйозності стану хворого, одначе не втрачали надії на поліпшення, і коли я, переїжджаючи півднем Франції, дослівно за два дні перед його смертю прощався з ним, я не міг припустити, що трагічний кінець так близько. Хотілося вірити, що південне підсоння, повний спокій і винайково чула опіка Розалії Яківни Винниченко, що з такою пошваго піклувалася ним, врятують хворого.

Від початку появи «Української літературної газети» Микола Миколайович став її щирим прихильником і дав згоду на співробітництво. Здоров'я не дозволяло йому писати багато, але завдяки появі Збірника «Української літературної газети» він ще встиг опублікувати одну з цінних його праць — «Тераутімі Атанасія Кальнофойського». Поза тим він ще мав плани інших публікацій у співробітництві з «УЛГ», але ім уже не судилося здійснитись. І тому, глибоко переживаючи втрату друга, людини і вченого, ми разом відчуваємо і важку втрату одного з визначніших наших співробітників.

Олександр ШУЛЬГІН

Мої дитячі та юнацькі спогади про село

ІІІ. РОДИНА ЛЕОНТОВИЧІВ НА ПОЛТАВЩИНІ

За контрастом я мусів би перейти від баби до її антагоніста, моєї матері. Але щоб дати повніший нарис тогочасних маєтків і їх власників, я мушу бодай коротенько згадати за свою тітку Марію Миколаївну, та за мальовничого дядька мого, Миколу Миколаєвича Устимовича, останнього козака на Полтавщині.

Тітка Маруся, в протилежність до своєї старшої сестри й брата, була тиха, спокійна людина, не мала бурхливого характеру родини. Виразою індивідуальності вона теж не мала, була дуже слухняна й добра донька та дбала тільки про одне — мир у родині. Ми, діти, дуже її любили, і вона відогравала поважну роль у нашому вихованні, як ми були малі. Мати, що була на п'ять років старша за неї, дуже нею опікувалася, а дівчиною тітка цілими місяцями жила взимку з нами, в Києві або Єлисаветі. Вісім років по смерті діда вона лишалася при своїй матері та не хотіла виходити заміж. Нарешті, 1899 року, по довгих ваганнях, вона згодилася вийти заміж за лубенського заможнього землевласника Константина Миколаєвича Леонтовича. На придане вона одержала при Сохвиному 700 десятин чудової землі (та ще в одному шматкові). Рід Леонтовичів так само належав до стародавніх шляхетських родів на Полтавщині. В кінці XIX і на початках XX століття було чотири брати Леонтовичі — всі багаті землевласники, і, крім молодшого, Павлика, всі відогравали якусь роль у місцевому житті. Один з них, третій брат, Володимир, був відомий український діяч і письменник, що з 1917 року став мені дуже близьким другом, і за кордоном наші відносини були надзвичайно тісні аж до самої його смерті (в Празі). Про нього мені ще доведеться говорити в другій частині моїх спогадів.

В той час як Володимир був одвертим українським діячем і відомим лібералом, старші його брати, Іван і Кость, були консерватори і монархісти. Правда, вони почали своє життя як революціонери, але згодом відхрестилися від своїх далекоскопних ідей, а наприкінці життя, за революції, хоч революціонерами й не стали, але визнали слушність за братом Володимиром та стали свідомими українцями.

Іван Миколаєвич був людиною дуже мудрою, добрим господарем і не абияким, як на той час, громадським діячем. Був він головою Лубенського земства, на свій зразок місцевого самоврядування, яке відогравало дуже поважну роль у житті окремих земель на Україні. Згодом він став головою Губерніального Полтавського земства; був також «предводителем дворянства», тобто маршалком — спершу повитим, згодом губерніальним, і нарешті обрали його до Всеросійської державної ради. В межах тодішнього режиму це була консервативно-ліберальна постать, що її інтереси рідної Полтавщини не були байдужі. Брат його, Кость, дуже гордився Іваном, заступав його на різних повітових посадах. Хоч він і поділяв погляди брата Івана, але був більш консервативний, особливо в часи першої революції 1905 року. Його улюбленою газетою було «Новое время», яку мої батьки не зносили. Саме в ті часи, як мені було 13-15 років, довгі розмови з ним мали певно свій вплив на мене: переконати він мене не міг, бо я перебував цілковито під впливом радикальних, антимонархічних і антимосковських думок батьків. Але все ж він умів спокійно під час їзди по полях говорити зі мною на дразливі теми. Це було для мене — *audiat et altera pars*. Поруч з ідеями ліберальними, соціалістичними, а тим самим антидержавними, від нього я дізнавався про чисто практичні завдання державного життя. Маєток Костя Миколаєвича знаходився десь за 20 верств від Лубен і за 12 від вузлової залізничної станції Ромодан. З Сохвиного ми часто їздили кінями до Литвяків: 50 верств їхалося 4-5 годин, бо й шляхи були не дуже то добрі. Під'їжджаючи до маєтку, треба було спуститися на долину, спуск був дуже крутий, а при відсутності гальм навіть небезпечний.

Литвяки — це величезне й гарне село над Сулою. Річка ця невеличка, але дуже мальовнича. Купатись у ній та плавати на човні було великою насолодою. Це справжня поезія природи, що так характерна для України. Маєток був за селом. Тут повний контраст із Сохвином: там стаїні, комори розкидані на кількох дворищах, дещо похилені, підправлені, — тут усе раціонально скупчене, скрізь повний лад. Сад і парк творили одне ціле; одна частина парку була в долині, друга піднісилася вгору, звідки надзвичайно гарний краєвид на Засулля... Дім двоповерховий, добре уряджений, з великою верандою в садок. Весь цей дім утримувався по-панському;

при столі прислуговував старий лакей Савелій. Нам, при нашому демократизмі, це не дуже подобалося, хоч... ніде правди діти: приємно було гостювати у доброї тітки, яка так прагнула все врятувати, щоб нам було добре. І тітка, і її чоловік, не дивлячись на різницю в усіх поглядах, дуже батька любили, а я тут, як і в усій родині, користувався таким миллим і щирим ставленням до мене, що гріх би мені був зле згадати Литвяки. Згодом з'явилися діти, мої кузинки, молодші за мене, яких родина Шульгиних і я сам дуже щиро любили.

В цьому панському будинкові гості бували не дуже часто, але були все це великі пани — сусіди: князі Орбеліяні, князі Щербатови, брати Леонтовичі та інші подоби. Це був повний контраст з нашим інтелігентним оточенням у Києві, з демократичним сохвинським маєтком та моїми сталими селянськими зв'язками. Все це одначе навчило мене бути своєю людиною серед різних соціальних верств і стало мені пізніше в великій пригоді; від королівських чи міністерських палаців, де мені доводилося бувати як міністру, я проходив до найбідніших емігрантських родин і скрізь почував себе легко. Беручи звичайно під увагу «протокол», я одначе цілком природно навчився говорити однакою і рівно з найбільшми, прославленими людьми нашої доби, як і з простим селянином-емігрантом.

Щодо Леонтовичів, то мушу згадати,

Марія Сокіл

«... На обрії українського вокального мистецтва, на якому якимсь сльвом палають імена Крушельницької, Мицугуї Мендінського, зійшла нова зірка рівноградної величини: Марія Сокіл...»

Такими словами був закінчив свою захоплену рецензію про перший концерт Марії Сокіл у Львові в червні 1932 Василь Барвінський. Не менше прихильна була й рецензія д-ра С. Людкевича і відгуки української й чужої преси наступних років на виступи співачки в Європі, Америці й Канаді. Скоро ім'я Марії Сокіл стало відоме серед українців, де б вони не жили, як нашої передової співачки, яка, крім чудового голосу, акторського обдаровання й прегарного зовнішнього вигляду, мала ще й те, що є ознакою справжніх артистів: уміння хвилювати слухача, зворушувати його до сліз або й приневолювати його сміятися й радіти...

Такою знали Марію Сокіл, ще перед її пам'ятним першим виступом у Львові, в Харкові й Києві, де під час кількатижневих оперних виступів вона здобула позицію ліричного «відповідально» сопрано, тобто, згідно з західноєвропейською театральною термінологією, примадонни. Родом з самого серця України, з Запорізької округи, з старої козацької родини Соколів, по закінченні гімназії і музичної консерваторії в Дніпропетровському, Марія Сокіл почала свою мистецьку діяльність в театрі ім. Заньковецької. Дебют у Харківській опері в ролі Маргарити в «Фавсті» та його успіх цілком міняють дотогочасну кар'єру молодшої артистки. Кілька місяців пізніше (1927) її призначено примадонною Харківської опери. На протязі трьох років там, а потім двох років у Державній опері в Києві Марія Сокіл здобула собі справжню популярність. Як репрезентативну українську співачку уряд вислав її в концертну подорож до Німеччини й Італії; з цією ж метою вислали її до Москви й Ленінграду.

Вийшовши заміж за тогочасного диригента опери в Харкові Антона Рудницького, тоді польського громадянина, Марія Сокіл переїхала 1932 на захід, спершу до Львова, де її як першу українську співачку ангажували на примадонну опери, опісля до Берліну, звідки вона, разом з своїм чоловіком, постійно виїжджала на гостинні виступи. Вона виступала на Підкарпатті, в Варшаві, в Кавнасі, у Берліні, Празі, Відні й ін. містах. Незабутніми для українського слухача були її виступи у львівській опері та в таких постановках, як ювілейна вистава «Запорожця за Дунаєм», де співачка створила, з акторського й вокального поглядом, один з крашчих образів Одарки в історії нашого театру.

Врешті — Америка. Приїхавши сюди вперше 1937, на прохання дирекції Народної лічниці у Львові та її добродія митрополита Шептицького, щоб своїми концертами зібрати потрібні гроші для викінчення першого українського шпиталю у Львові, Марія Сокіл з першого свого концерту пополнила публіку скрізь, де виступала. Її концерти були справж-

що поруч з гістьми, великими панами, бували й інші — помішки середньої руки, але дуже інтелігентні люди. Добре пригадую тільки одного — оригінала, яких мало. Звався він Милорадович, але графом не був, хоч можливо теж, що належав до нащадків полковника Милорадовича. Мав він землю й садибу з досить великим будинком, критим соломомою, в самому селі, недалеко від Сули. Сам він був трохи етнографом, десь писав (здається, в «Київській старині») і... малював. Але що це були за пейзажі?! Він дарував їх тітці, і Леонтовичі з чемності вішали їх на стіни. Часто приїздив, і його дуже мило зустрічали, не дивлячись на екстравагантність убрання. Співбесідником він був цікавим. Була в нього жінка, яку він не показував і не міг показати, бо це була на вигляд проста селянка, не знаю, чи з панів, але в такому разі «опрошена». Ходила вона в селянському вбранні, пила горілку і поводила себе не статечно. Одна з численних анекдот про цього дивака Милорадовича полягала в тому, що хату свою на ніч він велів замикати знадвору, а коли ж було загорілася клуня, їх ледве не забули в тій хаті. Селяни з нього кепкували, але ставились до нього добре.

Кость Миколаєвич сам від господарство, але більше покладався на своїх управителів, ніж баба. На поле їздив часто (і я з ним), з робітниками вітався ввічливо, але розмовляв тільки з при-

ньою маніфестацією української пісні. У своїй рецензії на її концерт в Нью-Йорку Олександр Кошиць писав: «... Марія Сокіл має голос надзвичайної краси і ніжності. Її досконало вправлений звук, рівний однакою у всіх реєстрах найширшого діапазону, пронизаний зверху донизу золотою ниткою, що у піанісимо надає йому якоїсь дивної кришталеві прозорості, а в форте тріумфального блиску й свіжості».

Дві концертні подорожі від океану до океану в Канаді, виступи з симфонічною оркестрою радіостанції N. B. C. з Нью-Йорку, фільм «Запорожець за Дунаєм», виступи в операх у Нью-Йорку, Філя-

дельфії, Детройті й Чикаго, альбом плит, який появився 1943 — усе це додалося в США до попереднього доробку Марії Сокіл. На жаль, недостача оперних театрів в Америці не дала їй можливості показати себе тут у тих численних партіях, які вона так знаменно виконувала в Європі: Дездемона (Отелло), Маргарита (Фавст), Мімі (Богема), мадам Батерфляй, Ліза (Пікова дама), Тетяна (Євгеній Онегін), Тамара (Демон), Ельза (Льонгрін), Манон, Марилья (Тарас Бульба), Мікаєла (Кармен), Снігуронька, Нурі (Долина) та ін.

В половині сорокових років, під час війни, Марія Сокіл усунулася від концертного життя, посвятилася цілковито вихованню своїх синів. Та нещодавно, після поверх 10-літньої перерви, Марія Сокіл знову виступила з власним концертом у Філадельфії, а незабаром опісля і в ювілейній концерті свого чоловіка Антона Рудницького. Українська преса привітала поворот Марії Сокіл до українського артистичного життя і висловила надію, що віднини ми, може, частіше матимемо нагоду чути Марію Сокіл у її багатому рідному й чужому репертуарі. (бн)

казчиком. Дистанція між ним і селянством була значно більша, ніж у Сохвиному та в багатьох інших середніх маєтностях.

В Сохвиному господарство велось з пристрасною, а тут спокійно. Коли траплялася посуха, чи випадє град, баба аж хворувала, а Кость миколаєвич тільки говорив: «Це великий збиток...» — і більш нічого. Господарство приносило йому прибутки, але він їх обчислював на 5 відсотків, які можна було тоді одержати, реалізуючи капітал і поклавши гроші до банку. Він говорив мені, що мусить усе ж як пан, як «дворянин» вести господарство сам... Коли багато цанів-дворян зруйнувалося в ті часи, дядько Кость не зруйнувався, але я певен, що відсоток, який повинна була мати оава, був куди більший, ніж у цього пана, що провадив «раціональне» господарство. Звичайно, він був твердо переконаний, що пани мусять існувати та що селяни повинні на них працювати. А що думають селяни — це його мало обходило аж доки... не приїшла революція 1905 року, і ті всі приховані конфлікти, що їх можна було не помічати, відразу висунулись на поверхню життя...

Ця революція, розрухи 1905-1906 рр. дуже його збентежили. Безперечно, він став ще більш «правим» і тримався розхитаного вже царського уряду. Але прийшла війна та вже грандіозна революція 1917 року. Константин Миколаєвич як людина реальна зрозумів, що всьому, що було, настав кінець. В Тимчасовому уряді він дуже швидко розчарувався та не ждав ніякого ладу з Петрограду. Він бачив, що авторитет Центральної Ради все росте та росте. Він повірив, що Україна — це реальність та що вона сама дасть собі той лад, без якого, серед тодішнього бешкету, життя неможливе. Бже в травні 1917 року в розмовах зі мною він постійно домагався, щоб Центральна Рада взяла всю владу в свої руки.

Та після він і в Центральній Раді розчарувався. Підтримував гетьмана Скоропадського, але й гетьманство завалилося. Більшовики знов мали захопити Київ. Він упав у розпач, дійшов до повного, майже хворобливого відчаю. Дійсно, крім кулі «в затилок» нічого від більшовиків не міг він чекати. Близькі люди умовили його втікти. Він і справді пробрався до Криму, де тоді був генерал Врангелі. Там же були й його брати Іван та Володимир. Але з Криму Константин Миколаєвич уже не вийшов, десь у Теодосії помер на висипний тиф. Деякі дрібні речі його було передано пізніше мені, а я мав їх надіслати тітці Марусі. Лишилися вони в мене, а бідолашна тітка десь перед останньою війною, чи на її початках, померла, доживши приблизно до 70 року життя. Зчезли й мої малі кузинки. Нічого не лишилося від тих Литвяків, де так зрівноважено та спокійно всі вони жили...

Іван Миколаєвич, так само, як і брати Володимир та Павло, опинився за кордоном, на еміграції. Одного разу я зустрів дуже вже постарілого, але привітного Івана Миколаєвича. Не знаю, коли саме він помер, але життя його за кордоном було не легке: не так матеріально, як морально. Ті, хто багато мав у житті, найбільше страждають, як усе страять, особливо як це настане у старі літа. Важкі думи охоплювали Івана, колишнього велетня, що щиро по-своєму дбав за свій край, за свою Полтавщину. Все пішло марно. Володимир Миколаєвич може ще більше страждав, бо натурою мав дуже чулу, але він знайшов потіху в мистецтві. До того всіма силами я спонукав його в Празі. Надруковані його речі, написані за кордоном, це найкраще, що він написав. Наша літературна критика несправедливо забула цього письменника-реаліста. Він надрукував у Празі збірник оповідань «Ворохобня». Деякі з них знамениті. Серед них образ старого пана на еміграції та його трагічні переживання. Це майстерне оповідання, а геросм його є не хто інший, як брат Іван — «Ліс рубають, щепки летять». Якби в цього пана було переконання, що коли він сам став «щепкою», а іншим стало добре, коли б створився новий справедливий лад, він може легше б переносив власні страждання. Але знав Іван, що нікому, крім хіба комісарів, краще не стало. І у старого пана була невимовна туга... Годі йому боротися, годі дбати про нове життя... Старий... Треба вмирати.

Отак відходило те життя, яке колись я добре знав, критикував його, але згадуючи, не можу не бачити в ньому й ясних променів та шляхетних постатей.

Питайте у крамницях!

Передплачуйте у вид-ві!

Л. Коваленко

В ЧАСІ І ПРОСТОРІ

Піси для читання, роздуму і вистави. Ціна 2 дол.

Адреса видавництва: Wea the World, 278 Bathurst St. Toronto, Ont. Canada.

Література межової ситуації

(Закінчення з 2 стор.)

на стоїть на незрівняній душевно-етичній висоті, тоді як в її тілі догорає вже останній вогник життя. Це проблема співвідношення в людині сил душевних і сил фізичних. В трагікомедії «Народній Малахії», що своїм сюжетом і глибиною випередила на двадцять років «Божевільну із шайо» Жюроду, Кулш дає образ шизофрені на ґрунті революційно-соціального реформаторства. Це трагікомедія «будівництва соціалізму» методом руйнування людини. Як і у випадку Хвильового, критика комунізму прийшла тут із середини комунізму. Комуніст Микола Кулш показав у «Народному Малахії» банкрутство комунізму взагалі, а українського зокрема.

Еспанський філософ Ортега і Гассет каже, що в часи кризи невідомо, що являє собою людина і яка є її справжня ідеологія. Світ є втрачений для правдивого пізнання: що для всіх здається просте, те насправді являє страшний проблему, і навпаки. Перший, хто встановлює в цьому хаосі контакт людини з самим собою і з дійсністю — є мистецтво. «Я» Хвильового і «Народній Малахії» Кулша — це був перший потужний прорив до дійсності, до себе самого. Прорив, зроблений із середини кризису скам'янілою оболонкою комуністичної догми і системи. З часу появи цих творів на Україні почався духовий відплив комунізму.

Зрозуміло, що партія цілою силою свого апарату нещадно била Кулша, і кожну прем'єру його п'єс в столичному театрі режисера Леся Курбаса «Березиль» була супроводжувана скандалом і погромом. Зокрема били Кулша за те, що він раз-у-раз порушував національне питання. Кулш відповів, що взаємини людей і націй в СРСР є проблемою життя народів СРСР, і тому він не перестане ними цікавитися. Кулшова «Патетична соната» була прямою відповіддю на відому п'єсу Булгакова «Дні Турбіних», що незмінно йшла на московській сцені, як глузування з українського національного відродження. Постава «Патетичної сонати» на Україні була заборонена, але московський режисер Таїров так уподобав п'єсу, що ризикнув виставити її в Москві. Прем'єра пройшла з великим успіхом у присутності членів дипломатичного корпусу, але незабаром була заборонена і в Москві.

«Лише того ідеї переможуть, хто вийде на ешафот і смерті ввічі скаже». Так говорить Марина, головна героїня «Патетичної сонати» — українська патріотка. Ці слова пролунали на прем'єрі в Москві 19 грудня 1931 року, а вже через три роки Кулш сидів у тюрмі НКВД і мав ділом довести горде «останнє рішення» своєї героїні. Як він це зробив? Коли в атмосфері загального терору і відчаю 1933 року після самогубства Хвильового, Кулшова дружина захавала його револювери, Кулш сказав дружині: «Будь спокійна, я не зроблю того, що зробив Хвильовий. Я знайду в собі сили і буду йти до кінця!» Він дочекався арешту, був зісланий в концтабір на Соловки, де його далі тримали в одиночній камері соловецької тюрми і де, як він пише в листі до дружини, кожна хвилинка здавалась йому десятиліттям. В гордому терпінні він дочекався масових змовських розстрілів по таборах 1937, і з того часу по великому драматургові пропав слід. Двадцять два роки ім'я Кулша було заборонено згадувати. Тепер у московській «Літературній газеті» появились такі два рядки: «утворена комісія для впорядкування літературної спадщини Миколи Кулша». На кремлівському жаргоні це значить, що письменник, якого колись московська ж театральна критика назвала найбільшим драматургом СРСР, був знищений фізично за свої драми.

«СЛАБИСТЬ» ЯК ОСТАННЯ ЗБРОЯ — ТЕОДОСІЙ ОСЬМАЧКА

Теодосій Осьмачка — єдиний з обраної нами чвірки, що зацілів і фізично і як поет. А був цей неподоланий поет один із найперших кандидатів на розстріл, бо ні в чому не пішов на компроміс із новою владою. З упертістю селянина він остався на своїх позиціях — співець індивідуалізму і селянської справи правди. У час загальної «самокритики» письменників під дулом нагана він не сказав ні одного слова. Коли його арештували — удав божевільного. Битий, катований слідчими і божевільними в тюремному психіатричному відділі НКВД, він витерпів многолітній іспит бездонної інферналії, і під час окупації німцями Києва восени 1941 р. вийшов із божевільні сам до себе, до людей. Його не зустріло сонце, лише п'яма терору найбезглуздішої із воєн. А далі — втеча за кордон. Це власне і була його давня мета — втекти, понести у великий світ вістку, що межова ситуація людини може бути безмежною.

Один із найвидатніших поетів дома, на еміграції він зразу завоював трьома книжками поезії і трьома книжками прози перше місце в українській літературі нашого дня. І поезія і проза ви-

нішнього Осьмачки незбагненні, як і ті інфернальні ситуації людини, які він описує і які стали навіки проклятою власністю його душі. Є речі, які не можна симулювати безкарно. Озброєний сліпучою ширістю і пожежею серця, гігантськими метафорами, що нагадують квіти соняшних протуберанців чи зловісну орхідею вибухлого атома, він утримався до костей в живе тіло диявола і в розпущі не раз звертає свої кулаки на адресу цілого космосу, а то й самого Бога. З його великої любові до пекельного досвіду виросла страшна недовірливість і ненависть, переплетені космічною тугою за втраченою любов'ю. Це блискавиці геніального, але в хаосі темної ночі. Це у всякому разі якась воістину незнищима сила.

І от ця сила в межовій ситуації 30-их років обрала «слабкість», як останню зброю проти тріофуючого диявола. В автобіографічній повісті Осьмачки «Ротонда душогубців» головний герой письменник Іван Брус в ніч перед арештом думає: «Воротися з безпекою було б похуже на боротьбу людини з океанськими хвилями, що випала із аероплана на поверхню водної безодні... Супроти душогубських сил є інша сила... Ця сила є слабкість. На її побороення ніхто не збирався в похід. Але на її рятунок вирушає уже більше як півтори тисячі років християнська культура... Але яку треба мати кваліфікацію... Ясно, що тільки така, яка проявляється в поколіннях, це — божевільня... І Іван Брус рішив симулювати божевільного на шизофренію... Тут можна буде з деяким прахуванням... і почувати себе наче жовнір у шанцях супроти історичної несправедливості, дарма що песимізм, породжений реальним життям, буде часто умовляти серце перестати битися. І Іван Брус схвилювано потер обома руками собі чоло... Це його шлях рятунок і боротьби...»

Іван Брус послідовно випив до дна чашу власного «останнього рішення». Після тортурного метод виявити в арештанта симуляцію, інквізитори, зазнавши самі від Бруса божевільних глузів і моральних ударів межі очі, переводять симулянта з тюремної лікарні для божевільних у цивільну.

СТАТИСТИКА ПРО «ДУХОВОГО ЧОЛОВІКА»

Чотири письменники, чотири типи «останніх рішень» а ля Шпенглер. Тичина мав відвагу заграги з дияволом, сісти на його закляте місце, поет став комісаром. Хвильовий найдорожчою ціною довів свою безкомпромісність і фізичною власною смертю переміг смерть духову. Кулш, вимовивши кредо ввічі смерті, покірною понів свій хрест на Голгофу. Осьмачка приховав свою незміренну силу під маскою слабости. Але за цими чотирма стоять сотні інших письменників і тисячі інших інтелектуалів.

20 грудня 1954 року Об'єднання українських письменників «Слово» послало з Нью-Йорку таку телеграму: «Москва, СРСР. Другому всеозному з'їздові письменників. Українські письменники — політичні емігранти вітають з'їзд і висловлюють співчуття письменникам усіх поневолених народів СРСР. 1930 року друкувалося 259 українських радянських письменників. Після 1938 року з них друкується тільки 36. Просимо вяснити в МГБ, де і чому зникли з української літератури 223 письменники».

Оскільки відповідь не прийшла, «Слово» опублікувало в пресі таку довідку: «Цифра щезливіх в СРСР українських письменників розшифровується так: розстріляні письменники — 17, покірили самогубством 8, арештовані, заслані в концтабори і усунені з літератури іншими поліційними засобами 175, зникли безвісті 16, померли своєю смертю 7». Цією статистичною довідкою (яка не є правдою, бо охоплює лише визначні імена), можна б закінчити наш екскурс у загальну проблему можливостей постави духової людини в тій крайній катастрофальній чи межовій ситуації, коли суспільство фізично зламане погубельною силою, коли не існує навіть морального фактора світової опінії і коли людина здана виключно на власні індивідуальні сили, на власне індивідуальне «останнє рішення» в Шпенглеровому розумінні терміну.

Ми згадали чотири приклади, як певні типи тих «останніх рішень». Але в кожному типі індивідуальні рішення відрізнялись так само, як відрізняються самі типи. Наприклад, останнє рішення молоденького поета Олексія Влизька належить до типу Хвильового. Але Влизько виконав його зовсім інакше. Він написав: «Серце кинувши в шторми і штити, ми в обличчя плюєм сатані». Його розстріляли 15 грудня 1934 року разом із кільканадцятьма йому подібних (Косинка, Буревій та інші). Знов Остап Вишня — неперевершений гуморист — пішов шляхом Миколи Кулша, але весь час усміхаючись своїми гуморесками. За ці усмішки його кількакратно і люто збивали в порох, протримали де-

сяток років у північному концтаборі, але він і після концтабору усміхався і з усміхом зустрів смерть. Або тип рішення — «слабкість», як остання зброя. Симуляція божевільня Осьмачки — це індивідуальний випадок. Інші з цього типу просто прикидались мертвими, немов та комаха «сонечко», що тимчасово мертвіє від дощу до неї.

Поет і романіст Василь Барка, що живе тепер у Нью-Йорку, описав у романі «Рай» тип «тимчасового покійника», що в крайній ситуації ліг у кам'яний саркофаг церкви-музею. Лежачи в саркофазі, «тимчасовий покійник» думає: «як хочеш когось судити за щось, зроби інакше в тих самих умовах. Але після того твій суд буде вже непотрібний... Він узявся читати Сквороду; натрапив на образ духового чоловіка. Так і уявив собі, як писав Скворода: він, той чоловік — вільний, ширше невтомно в височині і далечині... Ходить крізь замкнуті двері; зір його проникає в безмежне, тасмне, минуле, майбутнє; він має очі голуба, крила орла, моторність оленя, відвагу лева, вірність горлиці, вдячність бузька, кроткість ягняти, швидкість сокола, витривалість журавля... Сім Божих птиць витають над ним: дух краси, віри, надії, милосердя, порадности, прозоріння, чистосердя. Тимчасовий покійник відклав книжку, свічку погасив».

Про цього духового чоловіка була наша мова. Чи витримає він іспит інферна-

Книжковий ринок у США

(З матеріалів з'їзду американських письменників)

Про з'їзд письменників і драматургів Сполучених Штатів та про мою сутничку з деяким із них (і підтримку багатьох інших) я вже писала чимало в американській пресі. Тому думаю, що в літературній газеті добре буде зупинитися на питанні про зміст і напрями книжкового ринку в Америці.

Один з видатних рецензентів газети «Нью-Йорк Геральд Трібюн» — Річард Локрідж багато зупинявся на великому значенні, якого набуває в Сполучених Штатах не-белегетрична література. Біографії різних видатних людей з усіх ділянок життя (не тільки письменників та акторів, як то було поширено в Радянському Союзі), історичні огляди, опити мандрівок, автобіографії звичайних людей і особливих обставинах — все це має величезний попит на книжковому ринку.

Локрідж обережно висловлює думку, що, можливо, художні твори тепер не такі добрі, як були раніш, а тому читаї так охоче береться до читання книжок про певні події і реальних, не вигаданих людей.

Щодо художньої літератури, то у видавництв найбільший успіх мають книжки, в яких письменник пише про силу характеру, витривалість, життєздатність. Безперечно, твір з цікаво вигаданим і «закрученим добре» сюжетом також може розраховувати на увагу видавців.

Назагал Локрідж вважає, що видавці тепер стали значно більш обережні і стримані у видаванні книжок, можливо через те, що тепер кошти видання дуже зросли (! як добре знаю це я, українська письменниця, що має бути і власним видавцем!), і з книжкою тепер справа стоїть майже так, як з театральною виставою на Бродвеї: ніхто не може ризикувати витратити гроші на просто добру п'єсу, треба, щоб вона стала бойовиком, бо інакше не оплатиться постановка.

Цікаву і майже невідому для нас галузь літератури заторкнув критик Боучер, який говорив про детективні, чи кримінальні романи, так широко розповсюджені в Америці.

Але хоч вони й розповсюджені і мають добрий збут на ринку, проте ці кримінальні романи вважаються більшістю і публіки і критиків літературою другого сорту, що, очевидно, зачепило Боучера. Він навіть навів «Царя Едіпа» і «Американську трагедію» Теодора Драйзера, як приклади того, що людську натуру найкраще вивчає саме на злочині, співставивши ставлення і реакцію на злочин окремих людей. Щодо самих детективних романів, то Боучер підкреслив, що раніш автори таких романів вважали за потрібне змальовувати характери їх героїв, і вже залежно від характеру героя розвивалося і розкривалося злочин. Тепер же автор найбільше дбає про те, щоб заплутати сюжет і самого читача так, щоб читач до кінця не міг відгадати, хто ж саме є злочинцем, і був у напруженні до останньої сторінки книжки. Для детективок останнього часу характерні і сила «крови» та насильства, яке старанно описує автор.

Проте, кількість детективок, що виходить у світ, збільшується шороку: раніш їх було 200-300 назв на рік, а тепер 300-400.

льких ситуацій? Легко сказати в цій мирній залі оптимістичне «так», ще легше сказати скептичне «ні». Трудніше бачити дійсність-невидимку. Щодо мене — не сумніваюсь в одному: духовий чоловік Сходу не тільки триває в межових ситуаціях, а й народжується наново в обіймах смерті. В літературі, як ми бачили, він зумів висловити кредо юного відродження. Зумів задля того відродження «погубити свою душу» — самотній серед горобиної ночі радянської Євразії, «де смерть з початком спить в одній одежі».

Юрій ТАРНАВСЬКИЙ

ДІАЛОГ НА ВЕСНІ

(Уривок з поеми)

Вітер із заходу:

чи тебе болить?

чи тебе болить

коріння твоїх зубів,

кучерявий дубе?

Дуб:

мої м'язи болять молодістю!

Вітер зі сходу:

чи тебе болить?

чи тебе болить

коріння твоїх зубів,

кучерявий дубе?

Дуб:

в моїм волоссі заплуталося

зловісне віщування вітрів.

Він же говорив і про науково-фантастичні і утопічні романи (при чому я, звичайно, з болем у серці згадала за мій утопічний роман, що лежав у мене в шухляді 8 років і який я видаю тепер своїм коштом, не тому, що я маю зайві гроші чи хочу побачити своє ім'я друком, а просто тому, що він лежить мені тягарем на душі і заважає думати про інше). Боучер зауважив, що американські видавництва видають такі романи погані, а пишуть їх здебільшого не фахівці. Але дедалі більше американців береться до цього жанру, бо писати про майбутнє цікаво, і кожний може вільно гратися новими ідеями.

Цікаве питання заторкнув співробітник дуже поширеного журналу «Сатердей Івнінг Пост» — Піт Мартін. Він має свій уже установлений жанр — робити інтерв'ю з видатними людьми, переважно акторами й акторками, і після цього давати нарис їх життя, характеру і творчості.

В дискусії постало питання про так звані «письменників-примар», тобто письменників, які пишуть для когось, анонімно, не виставляючи свого імені. Найбільше таких «гост-райтерс» вживають різні політичні діячі, для яких ті складають промови, виступи на різні теми, так що для самого оратора досить тільки короткого знайомства з темою. Але Піт Мартін заявив, що він не вважає себе примарою-письменником, бо він ставить своє ім'я, вибирає і аналізує весь матеріал, який розповів йому об'єкт його інтерв'ю, і він сам відповідає за те, що написав.

Не менше цікавою була і дискусія на тему «Становище письменника в Сполучених Штатах». Ця тема була така велика, що її розбито на два виступи: професор Колумбійського університету Каттон говорив про «Ретроспект», а письменник Джон Мейсон Браун про «Проспект». Я вже згадувала про це в одній з своїх статей, але думаю, що для літературної газети цікаво буде повторити одну думку професора Каттона: «Наша країна завжди була гостинна для друкованого слова, оточувала його пошаною і прислухалася до нього». А це цікаво для нас тому, що хати наших українських інтелегентів не розкрили так уже гостинно для української книжки, і музика в техніці перебрала літературу: в кожній хаті знайдете патефон чи «рекорд-плеєр», часто навіть дорогого типу «гай-фіделіті», але щодо полицок з книжками, то їх не в кожній хаті знайдете. А тим часом, професор Каттон твердить, що велике значення друкованого слова, велика вага письменника і публіциста призвела до того, що Сполучені Штати із малої, залежної колонії в Новому Світі стали тим, чим вони є. Професор Каттон не сказав, що вони стали найбагатшою і наймогутнішою державою, бо американці соромляться хизуватися своїми досягненнями, але кожний промаданий тут має причини пишати своєю республікою, і коли письменники дійсно допомогли країні розвиватися, то вони можуть бути горді також.

Але для цього треба, щоб країна і кожна хата були гостинні для друкованого слова.

Людмила КОВАЛЕНКО

УКРАЇНСЬКІ ПРАГНЕННЯ ГЛІНКИ

Сім-вісім останніх років свого життя російський композитор Михайло Глінка жив творчим задумом написати симфонію «Тарас Бульба» за однойменним твором Гоголя. Задум виник 1848 року, коли композитор жив у Петербурзі. В. Стасов 16 вересня 1852 дістав листа від Серова з повідомленням про Глінку: «Він живе в Парижі (rue Rossini!) і залишиться там всю зиму. Пише, що береться за симфонію. Це буде — «Тарас Бульба». Він декілька разів грав мені звітні основні думки (ще в Петергоурзі)».

19 вересня 1852 Глінка писав сестрі Шестаковій з Парижу: «Взявся за Тараса і написав уже достатньо — простуда затримала працю, але сподіваюся знову скоро взятися за діло». 28 листопада він писав сестрі: «Тараса Бульбу» продовжувати не можу». 23 січня 1853 Глінка писав з Парижу приятелю П. Дубровському: «Зима все зупинила, і Українську симфонію, і читання».

«Незадовго по оголошенні війни Росії з Францією, я з Педро вийшов з Парижу... Це було на початку квітня 1854 за новим стилем». («Записки Михайла Івановича Глінки. 1804-1854», Санкт-Петербург, 1871).

Повернувшись до Петербургу, 12 листопада 1854 Глінка писав приятелю Несторові Кукольніку: «... в мене розвинувся критичний погляд на мистецтво, і тепер я, крім класичної музики, ніякої другої без нудьги слухати не можу. Через цю останню обставину, якщо я суворий до інших, то ще суворіший до самого себе. Ось приклад цього: в Парижі я написав 1 частину Allegro і початок другої частини Козацької симфонії (C-moll — «Тарас Бульба») — я не міг продовжувати другої частини, вона мене не задовольняла. Зрозумівши, я вирішив, що розвиток Allegro (Durchführung, Développement) був початий на німецький лад, мж тим як загальний характер п'єси був малоросійський. Я кинув партитуру, а Педро знищив її...»

8 червня 1855 Глінка писав з Петербургу К. Булгакову: «Замість Андалузії, я провів два роки в містечку Парижі, де хотів був написати симфонію Українську: «Тарас Бульба», але мені не удалося».

Ведучи свої «записки», композитор пізніше залишив у них такий запис: «Вересень (1852 р. в Парижі, Л.Л.) був чудесний, і я поправився до такої міри, що взявся за працю. Замовив собі партитурного паперу великого розміру і почав писати симфонію Українську (Тарас Бульба) на оркестру. Написав першу частину першого Allegro (C-moll) і початок другої частини, але не будучи в силах чи в настрої вибитись з німецької колії, кинув початий труд, який пізніше Don Pedro знищив».

В Петербурзі Глінка був дістав замовлення писати оперу з московського життя «Двумужниця». Він мав намір включити в оперу написані уривки «Тараса Бульби», які б характеризували українського осавула Чумака. Але ця опера не була створена.

В. Стасов в «Русской старине» (т. 61, 1889) пише: «... В. П. Енгельгарт і М. А. Балакірєв твердо пам'ятали деякі уривки із головних тем, які призналися для симфонії Глінки. Протягом цього часу вони багато разів повторяли для себе і для інших ці уривки і таким чином зберегли їх в недоторканій цілості... І я упрощав Енгельгарта і Балакірєва записати те, що в них збереглося в пам'яті... Енгельгарт писав мені: «Глінка найчастіше грав нам всім знайомим три уривки мотивів. Перший признався для зображення «Степу», другий — для зображення «Січі Запорозької», третій для «Сцени коханя» Андрія з полькою. Бувало, стане Глінка грати один з цих невеликих мотивів декілька разів підряд, і потім варіює їх до безконечності...» В. Стасов наводить в статті нотні записи деяких мотивів, які для нього записали Енгельгарт і Балакірєв.

(Еспанець Дон Педро, який в Парижі знищив написані уривки «Тараса Бульби», супроводжував композитора в його подорожах. Різні особи в спогадах називають його меткою, але малокультурною й малоосвіченою людиною. Глінка називав його «міністром фінансів»).

*

Не лише значний вплив німецької музичної школи перешкодив композиторові ввійти в своєрідний український світ Тараса Бульби. (Від початку і до смерті Глінка був учнем німецьких професорів музики). Нещасливе одруження, суспільні й особисті умови були великою перешкодою в творчості композитора. Вони утруднювали і врешті унеможливили здійснення творчого задуму. Вкажемо на деякі з них.

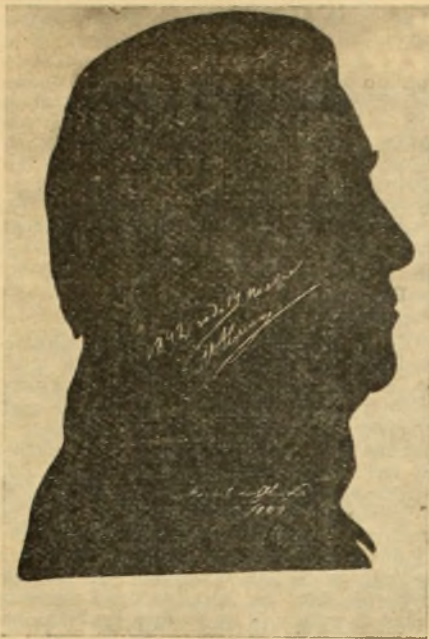
В листах Глінки, які вперше повністю зібрав і опублікував 1908, як зазначено в передмові, «за ініціативою відомого грузинського музичного діяча М. А. Балачівадзе», М. Фіндейзен, часто проби-вається глибокий жаль на нетворчі умо-

(До століття з дня смерті композитора) ви в російському суспільстві.

«Струнний вигляд чисто фарбованих будинків, велика кількість мундирів (до яких моє око ніяк не хоче звикнути) дуже нагадують мені ненависну для мене північну столицю нашу, в якій я страждав скільки часу» (3 листа до С. Шеврьова з Неаполю від 22 листопада, 1831).

«Часто (в час нервових страждань) душа болить і уява жахається від однієї думки знову повернутися в Росію» (3 листа до матері від 4 грудня, 1831).

«Для мене не може бути щастя в Росії — пригадайте долю мою і, напевно, сами з цим згодитесь; за кордоном наді-

Силуета М. Глінки (малюнок С. Дютур, 1842)

юсь знайти спокій, там кращий клімат і люди не так зв'язані забобонами, як тут... як містечко принаймні можу надіятися, що там виграю... дякую долі, що можу виїхати з Росії, де з моїм характером і в моїх обставинах жити неможливо. Закордонний побут мені добре відомий, там сусід не знає про сусіда і кожний живе по-своєму, а тут і друзів, і рідних, і наклепників, і тлумачів сила силенна...» (3 листа до матері, написаного в Петербурзі 28 березня, 1841).

«... приятелів багато, але вони схильні знущатись над моїми стражданнями, ніж допомагати і потішати мене — ти один цілковито збавив мене; але тебе немає тут, і велетенська наша сто-

лиця тепер пустельна для мене, як безмежний український степ» (3 листа до В. Ф. і А. Г. Ширкових від 29 березня 1841).

«... жахаюсь (курсів Глінки, Л.Л.) думки про повернення в Росію...» (3 листа до матері від 18 лютого 1845).

«В Петербурзі я страшу стільки клімату, скільки ж і суспільних умов» (3 листа до М. Кржисевич з Варшави від 8 жовтня 1849).

Глибоко в біографію Глінки ввійшла Україна. В листі українському історикові і літераторові М. Марковичу він (20 вересня 1838) писав: «Як ти в сто разів щасливіший в Малоросії; як я часто пригадую безпечні і мирні дні, мною там проведені». Одночасно в цьому листі він повідомляє Марковича, що через матеріальний стан мусить залишити думку про купівлю маєтку в «милій Малоросії». В листі В. Ф. Ширкову з Петербургу від 18 лютого 1841 Глінка повідомляє, що обставини в нього складаються так, що він мусить їхати в Францію. Далі він пише: «... не будь цього, ніщо не втримало б мене від поїздки в Малоросію; там все, чим звикло жити розтерзане серце моє». 25 лютого 1841 Глінка пише матері, що коли бшов за бажанням серця, то на літо залишився б в Росії, щоб частину його провести з матір'ю, «а другу частину приділив би друзям (курсів Глінки, Л.Л.) в Малоросії, з якими я в постійному листуванні». В листі до В. Ф. і А. Г. Ширкових від 29 березня 1841 Глінка пише: «... Малоросія — обітована земля мого серця». 24 травня того ж року композитор знову пише Ширковим: «Яка причина твого мовчання — українське лінивство, чи щось інше? ... Якщо Богові угодно буде мене заспокоїти, негайно по закінченні відправлось в Малоросію, — маю намір тимчасово поселитись в Києві, і не інакше явитись в Петербург, як уже з новою оперою, щоб тим загородити уста недоброчливості і злобі».

*

Успіх симфонії «Тарас Бульба», якій судилося було стати першою російською симфонією, в значній мірі залежав від однієї жінки. Нею була Марія Кржисевич (1824-1905, дівоче прізвище Задорожна).

7 травня 1849 композитор пише їй: «Я певний, що коли б я міг знову побачити вас на берегах Ворскли чи Сейму, муза моя, що давно уже дремає, знову б пробудилась і ще з надміром винагородила б мене за втрачений час. Від вас, може бути, залежить, щоб я взявся за який-небудь великий труд...»

«... ми ще поживемо разом... ви одна в стані пробудити дремлету музу мою до тривалої і вдалої діяльності» (3 листа від 8 жовтня 1849).

«Пригадайте, Задорожни були колись із числа відчайдушних козаків» (3 листа від 18 квітня 1852).

«... сподіваюсь бути в Пітері і при по-

Книжкові новини

Богдан Рубчак. КАМІННИЙ САД. Поезії. Нью-Йорк. Об'єднання українських письменників «Слово», 1956, 64 стор.

Празниково надрукована (в химерично гарній сіро-гранітчастій обкладинці роботи мистця К. Мілонадіса) збірка поезій Рубчак з'являється, як його «первісток». Назва її пов'язана ніби з загальноприйнятою умовністю — що тут поезії віддзеркалюють застиглість життєвої краси; насправді ж «умовність» значно глибша: якраз застиглість життєвого руйнується, і збірка наповнюється драматизмом, як від колихання, часом дуже рвучкого, дерев в грозу, з рухом крапель по квіткових келехах — це в ритміці і в цілому складі віршів «камінного саду». Їх обрис елегантний; їх психологізм, — який ставовить найживішу силу їх, — мужній і чистий; з кристальною докінченістю сторін «канонічного» чи верлібрового повідання, іноді в цілому вигляді надто довільного; з «підземною течією» в багатомовній культурі.

Стилістична строгість. Різкість ліній в композиціях: ніби вирито на мідній дошці. Загадка цієї лірики — в звільненні деяких важливих, невикористуваних досі поетичних можливостей з нескучих традиційним нашим «віршовництвом» природних хвиль української мови. Б. Рубчак здобув з них несподівану силу для своєї творчості і зформував по своєму власному ритмічному закону: в цьому виразився його справжній талант, з цією силою молодий поет з'єднав сміливий метафоричні винаходи уяви. «... любов'ю глянув лілій білий світ», «сяєва персні», «ясноперим півнем — яснокриким — здалось життя», «акваріум мрії», «замість коропів впіймалась в густі сіті маленька хмарка», «дві спілі вишні на блакитній долоні: я і кохана».

Візантійський собор — ця осінь.

Образи євангелістів на царських вратах її.

Богдан Рубчак належить, якщо можна так означити, до модерністичної школи «нової поезії» в українській ліриці. Окремі риси його творчості викликають згадку про неомімпресіонізм, але суттєво — це зовсім нове явище; воно з'явилося в повних виразах лірики, без розколотості її на «ізм», зате з багатющою характеристикою: з витонченістю і складністю асоціацій, пристрасною контрастністю, новаторством у версифікаційній формі, образотворчою сміливістю, філософським акцентом в ліричній концепції.

Збірка «Камінний сад» виривається з ліпшими взірцями теперішньої поезії на Заході.

В. Б.

Богдан Бойчук. ЧАС БОЛЮ. Поезії. Нью-Йорк. Об'єднання українських письменників «Слово», 1957, 64 стор. Мистецька обкладинка роботи Бориса Пачовського.

Збірка В. Бойчука становить взірць наймодернішого вираження, що знайшов собі трагізм лірики в сучасній українській мові.

«А висохла уста, як листя, шестітимиуть незрозуміло». («Любов», стор. 3).

«Вечірнє сонце впадо на гілля і заридало кров'ю, а сльози ринули нестримно вниз і запалили ріки і моря, і океани».

Це не трагізм розпаду, подібно, як і монодії в п'єсах Есхіла не віддзеркалюють згасання серця, лише — правду про його муки в жорстоких обставинах. Ліризм Бойчука глибинний; з мужнього страждання, що творить містецьку цінність. Тут сполука найтоншого мовного мелодизму з крайньою «земністю» барви з селянських висловів, здається, часом аж надто «брутальних». Автор — мислитель, що складає багатопланне видиво в своєрідному «емоціоналізмі» своєї ліри-

баченні довести вам, як щиро люблю вас» (3 листа від 16 березня 1854, з Парижу).

«... осиротіле серце ожило, довідавшись, що ви ще зберегли пам'ять про мене одного» (3 листа від 10 травня 1854, з Варшави).

Марія Кржисевич була племінницею українського поміщика з Чернігівщини Григорія Тарнавського, в якого часто гостювали письменники й малюри, в тому числі і шевченки. Вперше Глінка поа-чив Марію у Тарнавського, коли він, як керівник петергоурзької придворної капелі, «до високошанованого повелення» 1836 року був посланий на Україну для набору співаків до капелі. В «записках» Глінки є таке місце: «13 племінниця (Тарнавського, Л.Л.) найменша, років 14, Марія Степанівна Задорожна, була дуже гарненька; за обідом вона звичайно сиділа проти мене, і мимоволі її пустотливі, дещо примуржені очки зустрічались з моїми очима, за що їй нерідко діставалось від її тітки».

Інший раз в листі до Марії від 7 травня 1849 композитор так малює її образ: «... я знаходжу подібність між Андалузєю і Малоросією не лише в відношенні фізичної природи і звичаїв, але і в відношенні до характеру і краси жінок. Вирозність погляду, розкішність волосся, живість, запальність, дитяча забавність, з доброю і шляхетною душею, — все це зустрінеш у вас, і може бути, ще в більш вищому розвитку».

(Пушкін присвятив Марії Кржисевич поезію «Ілю за здравие Мери, милої Мери моеї...», назвавши її тут сонцем свого життя. Епіграфом до поезії Пушкін взяв англійську фразу Here's a health to Mary. Марія Кржисевич була приятельською дочкою Ганни Керн Катерини, Ганні Керн Пушкін присвятив одну з найкращих своїх поезій «Я помню чудное мгновенье...» Глінка на слова цієї поезії написав музику, присвятивши її Катерині, яку любив. Ганна Керн була дочкою українського поміщика з Лубен Полтавського. З нею листувався і був у близьких відносинах Глінка, а в 1840 році він організував подорож її по Україні. Ці жінки побільшували і так велике коло українських приятелів композитора).

В кінці вересня чи на початку жовтня 1836 сестра Глінки Л. Шестакова дістала від брата писаного в Берліні листа, в якому він пише: «Ці короткі рядки доставить тобі наша Marie — сьогодні приїхала і сьогодні ж відїжджає — дай Бог їй щастя, а Тараса здається не буде. Michel». 26 листопада сестра дістає другого листа. Глінка пише: «Гірчича після обіду не годиться — так і Тарас. Я занадто втягнувся в церковну музику; мені не до козацького розгулу. А все таки люблю, щиро люблю милу, добру, жваву Мери. Michel».

За яких три місяці Глінка застудився і помер в Берліні в ніч з 2 на 3 лютого (за старим стилем) 1857.

Леонид ЛИМАН

ки (напр., «Селянин», стор. 8-9).

Деякі поезії стануть на рівні найкращих в загальноукраїнському модернізмі — і також іншомовному, передусім «Пісня» (стор. 11). Якщо можна характеризувати нову течію в нашій сучасній ліриці не логічними означеннями, а прикладами, то вірш з модерним вжитком рефрену — редифу — вільній композиції і з найглибшою почуттєвістю в картині становить ніби новочасний варіант древнюукраїнської «орестей» — плачу (що вершинний в «Слові», на стінах Путівля), — отже, названий вірш Бойчука міг би стояти на першому місці.

Не проминули марно для автора повчальні взірці Каммінгса — в найсуворішій ошадності і естетичному цінванні кожної вільно поміщеної «зернини» в мові; також «кинджальний» патос поезії еспанського світу; — але з користею тієї світової науки виростає тільки ще більша сила свого оригінального обдаровання. Автора від новою стежкою талант: через смугу, так би мовити, «новеєкспресіонізму» (на стор. 40: рука — мов зрізана «чорна квітка»), незвичайним взірцем якого з'являється в збірці вірш «Матері». Вірш з несамовитістю болю від передчасної загибелі зв'язків з материнським серцем. Трудно знайти в новочасній ліриці більш експресивну поему про це душевне терпіння — спокутне і невтішне. У Бойчука є щось композиторське при впорядкуванні віршової матерії: це так, як в сонатних партитурах («Ще людина», стор. 38; «Вечірні враження», стор. 43-45; «Чорний триптих», стор. 51-53).

Поезія в збірці Богдана Бойчука підходить до самої життєвої правди, без кодексу естетичних умовностей, — заглядає в очі найбільшій правді і не зневіряється нею, о — ні! знаходить останні і найглибші втішення при її кривавих сльозах: втішення, що становлять відповіді відважного серця, і в цьому — величезна етична сила цих віршів.

В. Б.

П. ГРИЦАК

Про українську державність за середньовіччя

Пишу свою рецензію на новітні праці з історії Великого князівства Литовського (див. УЛГ, січень, 1957), я не міг і мріяти, що виклику нею незвичайну в нас подію — дискусію на тему з історії українського середньовіччя. Дійсно, здається, що відколи наші історики в 1930-31 дискутували «откуда есть пошла русская земля» (у схоплени деяких учасників дискусії це не була «середньовічна» тема), не було ширшої дискусії на будь-яку тему з «княжої» доби нашої історії. Тим часом відгукнувся в «Сучасній Україні» на мої думки (я підкреслював моменти перемешності київсько-галицько-волинських традицій Вел. князівством Литовським) д-р В. Галайчук, а в «Укр. самостійнику» д-р В. Мацяк. Наскільки можу сказати, д-р Галайчук старається дефініювати наявність «руської» державності в Вел. князівстві Литовському з погляду державного права, розвиваючи при тому деякі погляди попередніх дослідників питання, гол. проф. Окіншевича. Д-р Мацяк, здається, ставиться скептично до ідеї перемешності, підкреслюючи виняткову вагу в українському державному процесі Галицько-Волинської держави (хоч саму цю назву відкидає як неісторичну). Тим часом як д-р Галайчук пропонує дуже радикальний крок — перенести дату упадку нашої «княжої» держави з традиційного, хоч історично неточного, 1340 на 1470, нашої публіці майже невідомий рік ліквідації князівства Київського як складової частини Вел. князівства Литовського, д-р Мацяк уже в наголку говорить про «розмежування» держав галицько-волинських Рюриковичів і литовсько-руських Гедиміновичів, тобто протиставляє їх одним одним. Я ж гадаю, що методично обидва шляхи можливі і обидва можуть дати багато до нашої теми — характеристики українського державного процесу за середньовіччя.

Заявляю наперед, що мені не йдеться про сам добір фактів, на якому обидва дискусанти базують свої твердження, бо тут я дуже часто розходжуся з ними обома. Я тільки стараюся схопити головні ідеї, які вони висловлюють, і помістити їх у той фактовий матеріал з історії доби, що нас тут цікавить, наскільки цей матеріал нам сьогодні взагалі приступний.

Поперше, розвиваючи думки д-ра Галайчука, треба уточнити саму концепцію континуїтету — тяглості держав, у нашому випадку — Галицько-Волинської та Великого князівства Литовського. Я сам у своїх статтях, з яких уже кілька в'яжуться з сьогодишньою тематикою, маю на увазі головно політичний, часом і ідеологічний, континуїтет, бо проблеми культурні я все ще не встиг джерельно простудіювати. Говорячи загально, хоч термінологічно може надто вільно, й до того беручи на увагу саме українські обставини, можна без великого ризику прийняти, що одна державна формація є тоді органічним наслідником другої, коли її приймає місце, тобто зацікавлене, населення чи бодай його політично чинна верства. Очевидно, тут мови бути не може про якийсь «плебісцит» чи «вибори», бо в нашому випадку маємо справу з обставинами з-перед 600 чи півтисячі літ; де тоді вбачати ознаки сприймання? Я думаю, що в наставленні населення, його охоти чи неохоти співпрацювати з режимом, його відчужанні, що воно далі знаходиться в «своїй» державі, відчужанні, що державна організація далі виконує функції, що мають життєве значення для населення. Це все існувало, хоч не завжди однаковою мірою, під час усього тривання Вел. князівства Литовського: волинське, київське населення було льояльне до своїх князів з литовської династії (Любарт-Дмитро на Волині 1347-1380 рр., Володимир у Києві 1367-1394, див. про це Г. Роде, *Полеск Остренець*, т. I, Кельн, 1955); берестейські, волинські полки брали участь у битві з хрестоносцями над Стравою 1348, руські хоругви приймали видатну участь у битві під Грюнвальдом 1410; руське населення (аристократія й шляхта) в часи великої громадянської війни в Вел. князівстві Литовському в 1430 рр. не сепарувало, а радше заходилося навколо вигідної собі перебудови вел. князівства (про це з подробицями у Яблоновського в рецензованій мною праці, УЛГ, січень 1957); взагалі всі 15 століття, а спорадично й 16 повні спроб руського елементу (гол. південного, українського) здобути для себе вигідні позиції в рамках Вел. князівства Литовського, радше ніж намагались вилотитись із системи тієї держави (пор. про це Л. Колляковського Дзеє ВК Літвського, Варшава, 1930). Ще в середині 16 ст. київський ієродиякон Йоаким описував Ве-

лике князівство Литовське як «наше государство русское християнское».

*

Це коротко до проблеми континуїтету. Тепер кілька слів до погляду д-ра Мацяка, тобто протиставлення Галицько-Волинської держави Вел. князівству Литовському.

Очевидно, коли протиставити одну річ другій, треба мати на оці основну різницю між ними. На мою думку, ця різниця лежить тут ось у чому: держава Рюриковичів (Галицько-Волинська держава) була державою тільки українського народу на його тодішній (13-14 ст.) стадії розвитку і мала всі дані стати національною державою українського народу, тоді як держава Гедиміновичів (Вел. кн-ство Литовське) була майже від початку багатонаціональною державою (литовці з Авкштоти, жмудини, Русь «білоруська» й «українська», німці, євреї, татари, часом «росіяни») і не мала найменшої можливості стати національною державою будь-якого народу, хоч сьогодні литовські й білоруські історики стараються накинути їй такий саме характер. Щоб окреслити становище українського (а то й білоруського) народу в Вел. кн-стві Литовському, я вжив у 1955 р. термін «співзалежність», так перекладаючи слово «ко-ін-депенденс», яке вперше вжив відомий дослідник сх.-європейських політичних реальностей, д-р Ліхтенштуль, кваліфікуючи власне ролі білоруського елементу в історичній «Литві».

І для прихильників континуїтету, і для противників його основним є вивчення процесу абсорбції укр. земель в систему Вел. князівства Литовського. Пишу «абсорбції», щоб підкреслити мирний характер процесу — про підбій, власне кажучи, нам нічого не відомо, хоч війни укр. князів і ліг князів з Литвою в роки, що попереджають остаточну абсорбцію, велися не раз і не двічі; пишу «процесу», щоб підкреслити ту характеристичну обставину, що ми не знаємо якоїсь однієї дати, коли українські землі приєдналися до Литви, історія знає лише довгий процес об'єднання, що часово займав трохи не всю другу половину 14 ст.: Волинь у 1340-их рр. (хоч ще в 1380-их рр. Волинь коротко залежала від Угорщини), Сіверщина від 1356, Київщина про 1367; з різних причин прикмети політичної окремішності виробилися тут найсильніше, хоч це помилка твердити, як це робить д-р Галайчук, що «Київське князівство продовжувало безперервне існування до 1470 р.». Навпаки, від 1394 по 1440 можемо говорити тільки про великокня-

Богдан РУБЧАК: ПОВЕРНЕННЯ

— Ти прийшов.
— Так, я прийшов.
— Я довго чекала на тебе.
— Було довго.
— Твоє волосся зовсім посвіділо, любий.
— Було важко.

Вона дивилася на нього своїми великими очима, і він зрозумів, що мусить говорити. Але що їй сказати, що? Він гарячково шукав за словом, яке відчинило б їй минулі дні, мов ключ. Повів долонею по чолі, по очах, по негеленому підборідді. В роті було сухо, і щось тихо стукало в голову. Він відчув задуху, його пригноблювала багатобарвна гаряч кімнати.

— Ти втомлений?
— Я дуже втомлений.
— Дати тобі чаю, може?
— Ні, ні...
— Чи... чи ти ще любиш мене?
«Чи я ще люблю її?»

«Чи я ще люблю її?» Вітрини цвірінкали, як злі горобці, трамваї нервово питались про мету мого існування тоді, коли я відходив. Чи будуть ще дні, питав я тоді, чи будуть ще дні? Тепер я вже не питаю нічого. Я вже зовсім випив себе. Чи я ще люблю її? Я ж не знаю її. Я вже нікого не знаю, тільки тих холодних людей знаю, тих, що я любив. Потім. Її ж я не знаю — хто вона, ця з втомленим обличчям, з маленькими зморшками біля уст і з теплими очима, мов дві миші. Я порожній такий, як шкаралуща з горіха, зморщений такий, і колись хтось ступить на мене, і я хреститиму. Сухий. Порожній».

— Я довго ждала на тебе.
— Так, було довго.

Було довго і нудно. Вона взяла в долоні його втомлену голову і поцілувала його очі. «Я так довго чекала на нього, так довго. Але тепер, коли він вернувся до мене, хто він такий? З його очей віє холод і на устах його лежить дивна усмішка, якої я не знаю. Але я потрібна йому, як солдатіві, що осліп на війні. Я мушу кохати його». Вона поцілувала його в уста, але він втомлено відвернув від неї обличчя.

жих намісників у Києві, дарма що деякі з них були князями, але не про Київське князівство, як ланку в українському державному процесі (однак пор. П. Клепатського *Очерк по истории Киевской земли*, Одеса, 1912, в якому автор старається довести тяглість існування київських князів і в добу 1394-1440, хоч, оскільки знаю, його погляди не прищепилися в науці).

Думаю, що вивчення процесу абсорбції наших земель Литвою дасть ще більше зброї в руки прихильників теорії континуїтету. Як не підходити до проблеми переходу земель держави Рюриковичів до держави Гедиміновичів, не можна не ствердити, що такий перехід був зацікавленому населенню бажаний, тобто здавався йому політично виправданим. Вважаю, що це була своєрідна відповідь українського елементу на польсько-литовський натиск середині 14 ст. Для контрасту значу, що на Переяслав Виговський відповів Гадячем, Дорошенко — турецьким союзом, Мазепа — шведським. Наші ж державні мужі 14-15 ст. вміли десятиліттями боротися за права, впливи й значення, але виступати з системи Вел. князівства Литовського за малими винятками не знаходили причини. Видно, знали, що робили.

*

Д-р Галайчук зв'язує Галицько-Волинську державу Рюриковичів (я волів би Романовичів, як вже чисто української галузі династії) з Київським князівством поукраїнчених Гедиміновичів на основі правової аналізи; я ж зробилю це саме ще в 1955 році у своїй розвідці «Суть українського державного процесу в середньовіччі», виходячи з, так би мовити, хронологічно-типологічних позицій: нема жодного виправдання протиставити «княжу» добу «литовсько-руській», бож ця остання була соціологічно й устроєво не менше «княжа», як і галицько-волинська, а то й київська доба 9-13 ст. В згаданій розвідці висловив я й думку, що мірою того, як зростатиме наше знання української історії 14-16 ст., малітме виразна прогалина в нашому світосприйманні, яка відділює історію Галицько-Волинської держави від держави, яку знаємо під ім'ям Великого князівства Литовського. Не змінив я цієї думки й сьогодні, дарма що д-р Мацяк твердить, що «контраст між... великодержавою... Романовичів і пізнішою литовсько-українською державою в світлі нових розробок над нашими XIII-XIV ст. будуть поглиблюватися щораз більше й ґрунтовніше». Допускаючи можливість інших варіантів, гадаю, що теорія Б. Галайчука в основ-

ному виправдана. Історія Київського князівства українізованих Гедиміновичів вивчена мало (бо й матеріал убогий), але багатомовна. Вистачить сказати, що воно давало таку силу в руки київським князям, що вони могли неоднократно кандидувати навіть на литовський великокняжий престіл (1456 і 1461 рр.); литовські законодавчі акти деякий час розпочиналися від слів «приказивали князь Олелько (київський, П. Г.) і пан Гаштолд» і т. д. З згодою, дуже правдоподібним, Колянковського, коло 1455 один з Олельковичів мав дістати Молдавію як ленно польського королівства; маємо глухі вістки про глибший культурний рух, можливо, з національним зафарбленням у Києві 15 ст.: кн. Михайло Олелькович був зв'язаний з спробами унії з Римом, він же завів раціоналістично-реформаторську течію зкидовілих до Новгороду, звідси до Москви. Відомий єврейський історик Ю. Бруцкус, що замолоду писав і по-українськи, вбачав у Києві 15 ст. великий центр рабіністичних студій. В родині Гаштовтів, тісно зв'язаних з Києвом і його династією, зберелася традиція, що Київщина 1470-их рр. «цвіла і звалася частиною Греції». Не диво, що далекий (псковський) літописець так писав про смерть київського князя Семена Олельковича: «преставеса кн. Семен на Києві, брат Михайлов Олельковича, честно боронив отчину свою град Киев от сильніе себе ординських царей і от татар, тимже і превознесося во всей Руси і в інше далекі землі, якоже і великих київських князей древних честно ім'я его». В зв'язку з останньою цитатою хочеться підкреслити, що д-р Галайчук з деяким правом, хоч може й надто квітити, назвав Семена Олельковича наслідником Олега Віщого (наведене місце з літопису дає до того певну підставу).

Цих кілька думок, кинених у формі дискусійної статті, легко вказують на очевидну небезпеку, яка криється в односторонньому застосуванні т. зв. державницького принципу: вихваляючи періоди нашого державного б'ття й занебдуючи такі, які экс катедра називаємо бездержавними, ми ставимо все в площину чорне — біле, забуваючи, що історія хоче бачити й нюанси, півтіні, не лише біле, але й сіре чи ще яке. Зрештою, коли тільки періоди державного існування «добрі», то як вияснити, що «погани» періоди нашої історії все таки були настільки добрі, що виплекували сили, потрібні для існування державних періодів? На мою думку, велика хибя всієї нашої історіографії в тому, що вона зовсім не відповідає на питання: як це так, що ми достатньо сильні, щоб існувати як нація, але замало сильні, щоб існувати як дійсно суверенна держава? На мою думку, це є основне питання нашої історії.

море білої чайки». Але це було давно. Це було ще тоді, коли він розумів, чому дерево зелене, чому світ синьо-пирістий і чому в Ель Греко змучені очі. Тоді він був хтось зовсім інший, якесь друга істога. Тоді. І він знову подумав про своїх холодних, безбарвних людей і знав, що вони серди́т, бо він зраджує їх.
— Пробач мені, — сказав.
— Я тобі давно пробачила, любий.
— Пробач мені.
— Ти йдеш.
— Так, я йду.
— Назад, туди?
— Може.
— І ти вже ніколи не повернешся.
— Ніколи.
— Прощай, любий мій.

Вона чула, що він зачинив двері за собою, і чула його сірі повільні кроки на сходах. Щось обірвалось в ній і з тупим звуком упало на дно, і вона сиділа, мов камінна, і навіть не могла підійти до вікна.

70-річчя Олександра Архипенка

25 травня в репрезентативних залах Українського Інституту Америки в Нью-Йорку молоді українські мистці та інші поклонники творчості славетного скульптора сучасності влаштували «не-академію» на честь ювілята. Без доповідей і без многословних промов в атмосфері дійсно сердешній і рідкісно радісній пройшов цей вечір. Українські мистці й музики та співачки вітали Архипенка своїми мистецькими виступами, а всі гості тостами.

В одному пункті вечора маестро був зворушений чи не до сліз, виною чого була гарно-нехитро проспівана молодим бандуристом і дівчиною старовинна українська пісня, що кликала вітер і милото і закінчувалася відповіддю: «ой, рад би я повізати, коли яр глибокий, ой, рад би я прибувати, коли край далекий». Архипенко, звертаючись до американської частини гостей, сказав, що цей інструмент (бандура) був заборонений 250 ро-

ків тому Катериною II, бо він висловлював душу і дух української нації.

Відповідаючи одному своєму другові з Німеччини, що Архипенко ніби не змінився за три десятки літ (з часу їх останнього побачення), ювілянт сказав: «Так, я не змінився від часу мого народження в Києві до цього вечора в Нью-Йорку».

Архипенко казав, показуючи на вивішені для вечора в залі картини молодих мистців-українців, що в цих початках видно надхнення, але мистецький шлях довгий і тернистий. «Моя робота, — казав Архипенко, — складається з одного моменту надхнення і 50 років твердой мозольної праці». Він говорив про відношення між вічністю і мистецтвом і назвав мистецтво післанцем, що його Бог посилає до людини із вісткою. Говорив про вимогу мудрости для мистецтва, яке чей же має дати людині контакт із Богом і його універсумом.

Галина ГОРБАЧ

Радянська молдавська література

(Закінчення)

Басарабець Георг Менюк (нар. 1918) належав до румунських поетів-модерністів філософського напрямку 1930-их років (Збірка «Душа космосу», 1939). Молдавська радянська критика відкинула всю його довосенну творчість як декадентську. Поет мусів переставитися на соц-реалізм, що йому не прийшлося легко. Йому все ще закидають втечу в світ казки (поема «Золотий олень») або в історичне минуле, яке він, мовляв, представляє надто позитивно, та врешті наявність елементів формалізму та символізму й тут. Після цих нападів критики (1947) він так само переставився на румунську пропаганду та на закляки будувати соціалізм («Пісня світанку»). Та все ж він залишається одною з найсильніших постатей молдавської літератури.

Давид Ветров (1913 — 1952) родом з Кишинєва. Талановитий поет та письменник, писав по-російськи та по-молдавськи. Він же й перекладав із російської та української літератури.

Зрештою в післявоєнні роки появляється ще низка молодих поетів та голововно прозаїків; згадаємо видатніших з-поміж них.

Радянську молдавську прозу започаткували в 1930-их рр. два талановиті письменники М. Андрієску та І. Канна. Михайл Андрієску (1898 — 1934) власне «організував» офіційну молдавську радянську літературу: брав активну участь в розрому «молдавських-румунських націоналістів» на початку 1930-их рр. як літературний критик; його вірші слабі, проза (нариси) дещо краща. Її тематика обмежується часами громадянської війни на молдавських теренах та соціалістичним будівництвом на селі.

Іон Канна (нар. 1902) талановитий письменник подільської Молдавії. Вдалі його нариси з часів царської Росії, що змальовують нужду молдавського села (напр., «Мати») та переживання з громадянської війни («У шпиталі»). Не переконливі його оповідання з колгоспної тематики. Він належить до тих небагатьох молдавських прозаїків, що зуміли витончити свою мову, вводячи в неї низку молдавських народних висловів з побуту.

Яків Кутковецький (нар. 1907), родом з подільської Молдавії. Він виступив з двома повістями («Вогонь», 1947, та «Світанок», 1952); перша зображує переживання грех молдаван-басарабців під час другої світової війни, та їх перетворення на «варгінських громадян» радянської батьківщини. «Світанок» — це повість на тему колективізації. Інші дрібніші оповідання писав на воєнні теми. Його мова відзначається простотою та ліризмом.

Лев Барський (нар. 1909), з подільської Молдавії, виступав в 1930-их рр. з оповіданнями про колективізацію та «викривання ворогів народу» («До нового життя», «На березі Дністра»). Цікавий нарис «У Флоренас» (1952) дає образ життя молдавської сільської інтелігенції, заторкуючи низку виховних проблем.

Драматичне письменство стало розвиватися лише після війни. Та й нічого особливого тут не можна відмітити, крім декількох п'єс із сільсько-колгоспною тематикою (А. Лупан, «Світло»).

Всі ці твори характеризуються не тільки отакою офіційно витиченою тематикою, але й сірністю та шаблонністю в підході до неї. Це останнє голововно проявляється в постатях, змальовуваних «чорно-білою технікою». Постаті «білі» — це позитивні типи, «прогресивні» в партійному розумінні, будують, організують і — перемагають. Вони вивіновані симпатичними рисами характеру, зовнішністю гарні, словом, мають читачеві подобатися (Іон Русу, організатор колгоспного життя з повісти «Світанок» Я. Кутковецького; Ефим Мустаца з роману «Кодри» Й. К. Чобана; Віктор Бойко з роману «Пробудження» Ліпкана та інші). «Чорні» — це негативні типи: «вороги народу, куркулі, шкідники, фашисти». Вони позбавлені всякої людяності (Харітон Лупу з «Світанку» Я. Кутковецького; Мітруца Догару, куркуль з оповідання «Хартене» Адама тощо). Правда, часами появляється ще й тип нерішучого, «ідейно несвідомого» селянина-індивідуаліста, який однак «дає себе перекопати», вступає до колгоспу й б'ється в груди за пороблені гріхи (Канна: «Ранок в хаті Тимофтея Куку»; Оніка Хинку з «Світанку»).

Зовсім не заторкується в тематиці національне питання: яке відношення має молдаван до того (румунського) народу, що живе за Прутом, де говорять тією самою мовою, і з яким молдаван зв'язує спільна історія та культура? Правда, і тут є розв'язка: кожен молда-

ванин, який себе почуває румуном, це — «фашист».

Що молдавани, а голововно їхній тонкий прощарок інтелігенції (перше це були бояри, які за вірну службу цареві діставали великі посілості на Правобережній Україні), мали й мають велику симпатію до російської культури — добре відоме (у Басарабії українськість пов'язувалася виключно з поняттям «музицькості»! — тому й така маса українців у Басарабії або зросійщилася або зрумунщилася; тут варт пригадати шіроко відомий серед басарабців вислів: «Мама рус, тато, рус, а я Іван молдован», при чому «рус» тут означає «українець»). Годі собі уявити, щоб там, де живуть такі мовно різні народності, як росіяни, молдавани та українці, не було на низах національних конфліктів. Та воно зовсім ясно, що такі теми в теперішній молдавській літературі не популярні й не заторкуються ніде.

Крім згаданої поверховості, браку відваги заторкувати глибші чи трудніші проблеми в літературі, молдавські письменники та поети відзначаються якоюсь запобігливістю та підкресленою вірністю всякій офіційщині (властивими культурній провінції!).

Велику увагу звертають критики на переклади з російської та української літератури, радять «вчитися» в цих письменників та поетів; та українську літературу згадують тут після російської хіба тільки з... чемности. При всяких перерахунках, з кого той чи інший письменник перекладав чи перекладає, вчисляють ряд російських клясиків чи російських радянських авторів, а наприкінці причіплено або Шевченка, або Тичину.

Врешті — кілька слів про молдавські літературні журнали. На місці зліквідованого тираспольського літературного журналу «Літературна Молдавія» (Молдова літературе) виходить від 1931 літературний місячник Спілки письменників АМРСР «Жовтень» (Октомвриє), від 1944 у Кишинєві. Від 1957 перейменованій на «Дністер» (Ніструл), цей «літературний, політичний та суспільний» журнал виходить в Кишинєві одночасно й російською мовою. Для невтаємниченого годі часами зрозуміти, чи ці друковані

матеріали справді первісно написані по-молдавськи, а чи по-російськи, а пізніше перекладені на молдавську мову. Зрештою до проблем літератури й мови забирає інколи голос загальній кишинівський дводенник «Соціалістична Молдавія» (Молдова сочялісте), теж друкований і по-російськи, як і молодіжна кишинівська «Ленінська іскра».

Насуваються нарешті питання: наскільки життєздатний цей великий експеримент із окремою молдавською нацією, мовою, літературою? Наскільки глибоко сприйняла його маса молдаван? Чи сусідами українців лишиться на південному заході тільки румунська нація, а чи постане там ще нова — молдавська? Чи стануть молдавани окремою від румунів нацією? Питання не байдужі жодній із зацікавлених сторін. Ясно, що про власну літературу й літературну мову можна буде говорити

Наукове Товариство ім. Шевченка з глибоким смутком сповіщає про смерть свого дійсного члена, одного з видатніших сучасних дослідників української літератури

бл. п. проф. МИКОЛИ ГЛОБЕНКА

Покійний, нар. 19. 11. 1902 року, помер після довгої і важкої недуги 29. 5. 1957 в Мужені біля Канны, у Південній Франції. Його наукові зацікавлення зосереджувалися навколо питань традиції старокірівської доби в літературі українського бароко («Патерикон С. Косова», «Тератургіма А. Кальнофойського»), історії нової літератури (статті, присвячені, м. ін. Котляревському, І. Левицькому, Хвильовому, Лятуринській) та станові літературознавства («Шевченко в совєтськїм літературознавстві», «35 літ української літератури в СССР» — по-англійськи). З 1949 р. Покійний викладав історію української літератури в Українському Вільному Університеті (як надзвичайний професор). В останні роки свого творчого життя проф. Глобенко був особливо тісно пов'язаний із життям нашого Товариства; з 14. 11. 1950 дійсний член у Філологічній секції, він весь час брав жваву участь у працях над «Енциклопедією Українознавства» як член редакційної колегії, літературний редактор і співробітник ЕУ I, заступник головного редактора і редактор відділу літератури в ЕУ II. До цього видання він написав десятки статей і розвідок. Крім цього Покійний редагував видання НТШ, м. ін. відому книгу П. Зайцева «Життя Шевченка», та прочитав низку доповідей на наукових конференціях і сесіях НТШ. 1950-54 проф. Глобенко був членом Головного відділу НТШ, а з 1952 членом відділу НТШ у Європі. Українська спільнота втрачає в покійному творчому робітнику, українська наука талановитого дослідника, НТШ — одного з найбільш відданих співробітників, чия втрата зокрема боляче відчує редакція ЕУ.

ВІЧНА ЙОМУ ПАМ'ЯТЬ!

Леонид ПОЛТАВА

БАРИЛЬЦЕ З ЗОЛОТОМ

(«Із полтавської епопеї»)

Шведський авангард нарешті зупинився: коні втупилися головами в пітьму, ніхто не знав, куди тримати далі. Кінна група запорожців, що вела частину відступаючого спільницького війська, загналася занадто вперед; не було чути тупоту козацьких коней, за яким уже з годину посувався шведський авангард. Людей мучила спрага, коні шкребли копитами сухий степ і тихо іржали.

Від короля, що їхав із гетьманом у кареті, прискочив вистовий: Карл XII обіцяв барильце золота тому, хто знайде воду. Вже кілька днів і ночей після Полтави рештки шведської армії і загонів Мазепи, покидавши багато гармат, посувалися степом, таким сухим, що й сам вигляд землі викликав спрагу. Решту води допили позавчора, нездужому гетьманові подано останню чарку вина з королівського запасу. Шведи особливо терпіли від спраги.

Вистовий оголосив королівське повідомлення шведською і ламаючо українською мовою, вплутуючи литовські, білоруські й польські слова, — слова із мов тих країн, якими пройшла армія. У пітьмі він не бачив, що тут були тільки шведи.

Ерік Люндквіст похмуро відповів за всіх:

— Моє життя не коштує того золотого барильця. Йому ціна — один кувальничок води.

Вистовий, додавши, що в головному таборі копають землю, але вона така ж суха, як і його горлянка, зник у темряві шукати інших груп.

Командир авангарду Люндквіст не знав, що робити з дорученими йому тридцятьма побратимами. Десь у темряві вив вовк, нагадуючи шведів про холодні снігові ночі на батьківщині. Чи донька вже настільки виростала, щоб зуміти подати батькові, ну, хоча б кувальничок води? Люндквіст взявся пригадувати назви пакетики чаю, потім перейшов на назви річок, через які він преправлявся у цьому великому поході.

— Чи у нас є лопата?

— Ні — відповіла темрява.

Далеко-далеко озвався другий вовк, якийсь птах прошумів над головами, аж коні забрязкали збрусом.

— Швеція послала нас по велич, а ми хочемо тільки кувальничок води...

— Вояк Унден, припиніть вашу роз-

мову, — сухо сказав підфіцер Люндквіст, пізнавши вояка по голосу. — Вона безглузда. — Потім він подумав і додав: — Пустіть коней на поводі пастися, може вони вже знайдуть росу.

По тому, як уперто тигли коні вперед, було зрозуміло, що вигоріла трава суха. Вовки напевно наблизились і востаннє коротко завили, обоє відразу. Ерік Люндквіст приправ вухом до землі, чи не чути копит. Він швидко схопився на ноги: по обличчю повзали мурашки. В цей час хтось прогунув:

— Я згубив коня...

— Тихо. Я чув тупіт коней. — Люндквіст розгнібув ковніра, була спрага і ніч навколо, і загублена справжня війна. В цій пітьмі вояки не бачитимуть свого підфіцера розхристаним. Кінь, що відбився, злякано заперхав: далекий тупіт коней і брязкіт зброї нагнав на тварину страху, у пітьмі кінь шукав свого гурту, свого вершника.

— Вони тут! — уже цілком виразно долетіло з темряви.

— Приготуйся! — рвучко наказав Люндквіст, і тридцятьоро людей завервели, не знаючи, звідки йде небезпека.

— Пу-гу! — знову ледве чути озвалося з пітьми, неначе хтось віддалювався, почувши порох.

— Це запорожці...

— Замовкнути, москалі теж уже знають цей пташиний оклик. — Люди хвилювалися, розбрені сліпою пітьмою. Справжня пожежа наростала в грудях, і коли б вона була видимою — тридцятьма вогнями запалав би в степу загублений шведський авангард.

Тим часом невідомі наблизились знову, вже лише на кілька десятків метрів від шведів.

— Так — ні, так — ні, так — ні... — озвався голос.

— Ні — так, ні — так, ні — так... — із якоюсь байдужістю відповів Люндквіст, переконавшись, що це запорожці; знак був умовлений, короткий, щоб не сплутали вояки обох армій.

Морди козацьких коней задихали близько біля обличчя шведів.

— Є вода, так, так, — озвався Сидір Вовк. — Де у вас старший? Офіцір, офіцір?...

За хвильку люди Еріка Люндквіста пили по три ковтки, по черзі припадаючи до шкіряного татарського бурдюка,

при наявності бажання окремої політичної самобутності серед молдаван. Вахляр відповідей на всі ці поміж собою тісно пов'язані питання вагається від повного притакування в Москві, Кишинєві й нинішньому Букарешті аж до повного заперечення серед румунських емігрантів, та навіть декого з українців стан еміграції (проф. Р. Смаль-Стоцький, ЕУ I, ЕУ 2, стаття про Басарабію). Все воно, на нашу думку, багато залежатиме від того, як довго нинішній стан потриває, бо ж він, навіть при негативнім наставленні частини молдаван до такого власного сепаратизму (супроти Румунії), з часом поглибить ще далі різницю поміж самими молдаванами та румунами. Це тим більше, що сьогодні, як виникало б із побіжного ознайомлення із прізвищами авторів, молдавську культуру творить у великій мірі «молдавізована маса», нероманська походженням, а отже й слабо зв'язана з культурою румунською. З наслідками ж того процесу й змін слід рахуватися. І в ділянці літератури.

Галина ГОРБАЧ

приторченого до коня запорожця. Взавчора чотирого з авангарду, підфіцер Люндквіст подався до головного табору: запорожці знали дорогу й серед ночі у цих степах.

— А чого ж ти вовком завив? Ну й пугунув би...

— Атож, пугунки. Хіба тих отак обдуриш? От я й завив. Думаю, догадаєшся ж, що це Сидір Вовк вив, по прозвищу й догадаєшся.

— А я зразу подумав, що вовк, — відповів напівголосно другий вершник, кінь якого йшов поруч з конем Вовка (група пішла повільним кроком, щоб не збитися). — Аж прислухаюся, мій кінь — нічого не крутиться! Тут я й догадався: це ж братчик вив!

Підфіцер Люндквіст кашлянув, і запорожці примовкли. Старшини обох армій були старшинами для всіх.

Семеро вершників розсипалися ланцюжком і в легкому передранковому світлі, що займалося на сході, нагадували птахів, що повільно летіли при самій землі.

Першого кувальничок піднесли нездужому Мазепі. Гетьман посміхнувся, покосив ще пильним оком, наказуючи поглядом передати кувальничок королеві. Поранений Карл XII стогнав у гарячці. Вода привернула його до свідомості, і давно завченим величним жестом він покликав до себе одного з генералів:

— Рушам негайно до води. Цьому козакові дайте його барильце із золотом. Я дякую тобі.

Король говорив латинською мовою, щоб зрозумів і гетьман.

Запорожець Сидір Вовк опустив голову і стояв перед володарями безпорадний, як дитина.

— Ясновельможний пане гетьмане...

Дайте мені з Кропивою по одному дукатові... і скажіть, що король уже нагородив мене.

— Ах, як шкода, що так сталося! — думаючи вже про Полтаву, з гіркістю в голосі сказав Карл XII. — Як шкода, як шкода... — повторював він, неначе б знову в приступі гарячки. — Ми могли б з ними так багато зробити!

Рештки полків і куренів рушили в напрямку на вибалок. Земля тріщала і рипіла, підпалючись під копитами. Попереду йшов Сидір Вовк, щоб востаннє напоїти на рідній землі союзників.

Барильце з золотом Карл XII передав Мазепі:

— Як прибудемо на той бік, хай ваша світлість розділить між козаками.

По сторінках радянської преси

В «Літературній газеті» від 21 травня подано звіт про III пленум Спілки письменників СРСР. У довгій промові Миколи Бажана, яку газета називає «змістовною і схвалюваною», є такі цікаві висловлювання:

«Події останніх місяців показали, що наші вороги не вважають потрібним випускати з рук таку отруйну зброю, як націоналізм. З допомогою цієї зброї вони намагалися відколоти демократичну Угорщину від сім'ї братніх народів соціалістичного табору. Розгнущані націоналістичні настрої в Польщі привели до цинічної проповіді антиросійських і антисемітських гасел.

«Від подібних спроб відродити націоналістичні тенденції не гарантовані й ми. Були такі спроби в середовищі українських письменників. Однак українські письменники одностайно і різко дали відсіч цим націоналістичним тенденціям, спрямованим проти пролетарського інтернаціоналізму і дружби народів.

«Від подібних тенденцій і рецидивів не гарантована і російська радянська літе-

ратура. Я думаю, що „Жовтий метал“ Валентина Іванова — твір жовтої літератури, пройнятий духом великодержавної нетерпимости до малих народів. Цей В. Іванов у своїй книзі умудрився очорнити і українців, і грузинів, і євреїв, і вірмен... Можна назвати ще один твір подібного бульварного толку — „В околицях тайни“ Н. Жданова.

Я не хочу поруч з цією макулатурою ставити такий цікавий твір, як „Дні Турбіних“ М. Булгакова, але після того, як стали проголошувати цю п'єсу класикою радянської драматургії, я змушений заперечити. П'єса талановитого драматурга М. Булгакова реабілітує російську білогвардійщину, неправильно показує процеси класової боротьби і громадянської війни на Україні.

«В останній час, особливо в 1957 році, — році ювілейному, дуже дивно на сторінках центральних журналів бачити різні твори, присвячені російській білій еміграції, в яких одним миром мазані всі і вся. А треба б пам'ятати, що недавно якраз відбувався так званий з'їзд

білоемігрантів, які клялися в вірності американським імперіалістам».

Ілюстрована «Україна» (ч. 9, 1957) надрукувала в порядку обговорення статтю малярки Яблонської «Про смаки треба сперечатися», що порушує питання стану мистецького виховання.

«У своєму недавньому виступі по радіо, — пише вона, — я говорила про естетичне виховання нашої молоді, про вироблення художнього смаку, про те, що нас часто оточують недбало оформлені речі, по-ремісничому написані картини, жалтурні копії з відомих полотен. Я говорила, що непоодинокі наші люди ще не розуміють по-справжньому творів мистецтва, а значить, не відчувають і великої духовної та естетичної сили цієї галузі культури. Мною висловлювалася думка, що треба ввести в програму десятирічного курсу естетики та історії мистецтва: без цього ми не зможемо дати нашої молоді широкого художнього світогляду...»

«Після цього виступу я одержала чимало відгуків від радіослухачів. Але один відгук мене збентежив. Автора його дуже роздратував мій виступ. Він дорікає мені за те, що я, мовляв, намагався нав'язати свої смаки, що народ, мовляв, сам розбереться в тому, що добре, а що погано. Мій опонент виступав проти всякого контролю за випуском художньої продукції, проти боротьби з жалтурою — вона, мовляв, і сама відпаде. Він вважає, що постановка питання про естетичне виховання в школі — це примха людини, яка не розуміє практичних завдань, що стоять перед випускниками, і т. ін...»

«Хочеться ще сказати про сприйняття нашими глядачами образотворчого мистецтва.

«Безперечно, культурний рівень нашого народу незмірно виріс. Наші виставки і музеї відвідуються дуже охоче. Величезна більшість наших глядачів вміє по-справжньому розуміти і правильно сприймати образотворче мистецтво. Але й тут не все ще зроблено.

«Якось я стояла в художньому музеї перед чудесним полотном безсмертного Рембрандта. Підійшли двоє молодих людей, мабуть, студенти. Один з них вголос прочитав:

— Рембрандт... Скажи, це не той, про якого був фільм?
— Мабуть.
— Ти диви. виявляється, він ще й непогано малював...»

Літературно-мистецький нотатник

Американський драматург Тенесі Вільямс працює над п'єсою «Царство на землі», в центрі якої є корупційна афера. На відміну від інших його п'єс, в новій п'єсі виступають тільки три дієві особи.

Померлого в 1953 році визначного американського драматурга О'Нейла, нагородженого премією Нобеля, відначено посмертно нагородою Пуліцера 1957 за недавно опубліковану його п'єсу «Одного довгого дня подорож в ніч». З обсягу історії призначено нагороду Джорджу Ф. Кенену за його книжку «Росія покидає війну».

Прем'єра нової опери німецького композитора Вернера Егга, побудованої на сюжеті гоголівського «Ревізора», відбулася з нагоди фестивалю в Швейцарії. Критика висловила про нову оперу позитивно.

Досі невідому композицію Гайдна опублікувало Ленінградське музичне видавництво. Партитуру, датовану 1761 роком, знайдено недавно в Ленінградській бібліотеці.

3-10 жовтня відбудеться в Марселі 42 світовий конгрес есперантистів. Почесним опікуном конгресу буде президент Рене Коті. Сподіваються на 2000 учасників з 40 країн.

Щороку від травня до жовтня відбуваються в Зальцбурзі, майже щоденно, «замкові концерти». В програмі твори Кляйслера, головна Моцарта, Бетговена, Гайдна і Шуберта, виконувани різними оркестрами часто на історичних інструментах в залах старовинних замків та палаців.

Розкопки під зальцбурзькою катедрою виявили, що побудована 767-774 Віргілем 5-навова романська катедр, яку розібрали 1498 після кількаторазової пожежі, була найбільшою романською катедрою по тому боці Альп. Вартісні знахідки, зроблені під час розкопок, виявили велику культурну роллю Зальцбургу в середньовісній Європі просторі за раннього середньовіччя.

Недалеко Абусір, 10 кілометрів на південь від пірамід Гізе, німецько-швейцарська археологічна експедиція натрапила на рідкісну знахідку: викопано природної величини голову короля з п'ятої династії (коло 2400 до Хр.), виконану з чорно-зеленого метаморфічного лупака. Голова належала, як думають, сидячій статуї. Її комерційна вартість покриває кошти трирічних розкопок.

1847 французький композитор Бурже не хотів заплатити шинкареві рахунку, посилаючись на те, що його музику теж виконують скрізь, не думаючи йому за це платити. Процес, який відбувся з цього приводу, виправ композитора. На підставі цього присуду в травні 1850 постала у Франції перша організація охорони авторських прав.

Деякі роки у французькій літературознавстві дискутують проблему, чи актор Жан Батіст Поклен, що в час від 1646 року публікував комедії під іменем Мольєра (1622-1673), дійсно був їх автором. Деякі літературознавці висунули здогад, що прізвище Мольєр було псевдонімом поета Корнеля (1606-1684). «Мольєр» є старовинне поняття для «легітимувати», і це викликало здогад, що Корнель публікованим під іменем Мольє-

ра комедіям хотів надати урядового визнання. Недавно письменник Анрі Пулей опублікував свої дослідження про цю проблему п. н. «Корнель в масці Мольєра» (вид. Грассе). Вже 50 років тому вказано на спорідненість цих двох імен: коли виключити літеру «м», всі інші літери слова Мольєр є в слові Корнель.

Рой Кемпбел, «англійський Гемінгвей» південно-африканського походження, згинув трагічно в Португалії, маючи 55 років. Його перша збірка лірики «The Flamingo Tanager» появилася 1924. Велику популярність здобули його 1933 опубліковані вірші «Georgiad», переклади Льюїса і Бодлера, як і його автобіографія «Light on a dark House» (1951).

Бертранд Рассел, світової слави англійський філософ і математик, святкував недавно 85 років. Вічний любитель іронії і сарказму, Рассел саркастично характеризував при цій нагоді політику як «насильство», релігію як «ошуканство», подружжя як «поневолення».

Листи з Росії

У серії Mas alla видавництва Афродісія Аквада в Мадриді випустило 1950 року два томики чужого формату: Juan Valera, «Cartas desde Rusia». Листи Хуана Валери, писані переважно з Петербургу 1856-57 рр., здається, взагалі не відомі українському читачеві, хоч вони мають деякий інтерес, бо якоюсь мірою стосуються й України. Хуан Валера (1824-1905) еспанський письменник і дипломат, що в наведені вище роки жив у Петербурзі.

Через місяць після прибуття до Петербургу Валера сам застерігав своїх адресатів: «Мої спостереження напевно грішать легкістю, бо я не знаю мови цього народу і лише місяць тут живу». Однак, він уже міг у той час досить вільно порозумітися російською мовою, питаючи, наприклад, дорогу на вулиці у візника, а в кінці свого несповна дворічного перебування в Петербурзі опанував російську мову майже достатньо. Все ж незнання мови, дуже заважало Валері пильніше взятися за вивчення проблем Російської імперії. У листі за 16 січня читаємо:

«Щоб серйозно займатися московськими справами, треба б, щоб Бог повернув мені чистоту (дослівний переклад, — Л. П.), яку я вже втратив». Тут треба розуміти, що йому заважала література й літературщина займається справами більше наукового порядку. «Тоді, наприклад, я писав би про козаків, яких кіш ми вчора відвідували. Я взявся б тоді переписувати їхню історію, написану в тисячах книжок; сказав би, хто такі були запорожці, оці, з Дніпра, і ті — з Дону, оповідав би про їхні подвиги, їхні сухопутні й морські походи від часів Константина Порфирородного, який уперше про них згадає, аж до нашого часу; говорив би я про ведені ними війни проти татар, поляків і росіян, про те, як воювали під прапорами Собеського проти турків, що були під Віднем; про те, як здобули Сибір, змагаючись славою із Кортесом і де Пісарром, про Озів і т. д. і т. д. Оповідь би я, — продовжує Валера, — про їх організацію і спосіб життя в постійній боротьбі з прикордонними нападниками, — як нації славян воюки на кордоні; і оповідав би про те, що є оповісті про Мазепу, про Тараса Бульбу й інших героїв, одних реальних, інших легендарних, про яких хроніки й легенди в прозі й поезії, твори Байрона, Гоголя, Пушкіна дають багато матеріалу. Так я вірив би, що й сам відкрию щось нове. Сам Гакстгаузен має від 60 до 70 сторінок про долю й спосіб життя, про минуле й сучасне козацтва».

На жаль, ні нарисів, ні тим більше «Історії козацтва» Хуан Валера не залишив. Все ж варто відмітити для історії бажання ще одного чужинця написати працю, що безпосередньо стосується України.

26 березня 1857 року Хуан Валера писав у Мадрид про відвідини одного із петербурзьких арсеналів. Там бачив він, між іншим, «гармати, прапори й інші трофеї, здобуті під час відступу Наполеона I, здобуті у шведів під Полтавою, у турків і в персів під час різних воєн». Це фактично остання згадка, що безпосередньо стосується України. В останньому листі, опублікованому в другому томику «Листів з Росії», за 6 квітня 1857 року, еспанський мандрівник повідомляє: «Маю одинадцять „Нових завітів“, на одинадцять різних мовах, якими говорять у цій імперії. Сеньор маркіз де Індаль може їх мати, якщо такі книги підходять до його бібліотеки. Якщо ж ні — я їх збережу собі».

Л. П.

„Молодші мистці і непростимий злочин“

Під таким заголовком помістив нью-йоркський журнал «Арт нюз» у своєму квітневому числі велику статтю про «виставку молодих», що відбулася в березні-травні в музеї Вітней, Нью-Йорк. Журнал «Арт нюз», як і його редактор Томас Б. Гесс, що є автором і статті, є послідовними прихильниками і пропагаторами абстрактного та всіх інших відмін наймодернішого мистецтва. Проте, згадана американська виставка молодих продемонструвала стільки прикладів зловживання «модерном», що журнал модерністичного мистецтва виступив в оборону модернізму від «модерністів». Томас Б. Гесс пише:

«Скульптор Філіп Павія сказав: „Єдиний непростимий злочин — не знати, до чого йдеться“.

«Це вводить нас до блискучих зелених галерей Музею Вітней, де 30 мистців завмодерністи в 35 років... зібралися немов для того, щоб продемонструвати, що діється, коли „непростимий злочин“ доконано. Більшість із тридцятьох не тільки несвідомі, вони блаженно несвідомі; вони почувають себе вільними вибирати із сотки манер, живучих і мертвих, для комбінацій, що мають злитися у (індивідуальний) стиль. Вони обжори-еклектици. Типові для цього деякі надприрод-

ної величини фігури, що виконують гебрейський ритуал — ідеї скелі, деформациї і стилізації, релігійности, символізму змішані з Муром і Маріні, з... Єгиптом, з Барляхом і Гайманом Блумом. Скульптор почував себе цілком вільним вибирати й комбінувати, ставати великим за допомогою жабоплижного мистецтва...»

Музей Вітней пробує показати все з якоюсь ідеєю пропорційної репрезентації, еклектичне з життєво традиційним, химерне й ексцентричне і провінційне з космополітичним. В результаті планує плазуюче мистецтво і виставка виглядає понурою, дивоглядною і похідною (як протилежність індивідуального)».

Передплачуйте „Українську літературну газету“

Адреси наших представників

Австралія:	Fokshan Library & Book Supply 1 Barwon Street Glenroy W. 9, Vic.
Австрія:	Вплати пересилати безпосередньо на адресу в-ва СУ.
Аргентина:	Prof. Bohacky Jurij c. Soler 5039 Buenos Aires
Бельгія:	O. Zmija 9, rue des Brasseurs Louvain
Великобританія:	Ing. Jaroslav Hawryllw, 135 Beech Rd. St. Albans, Herts.
Венесуела:	Mr. A. Dejneka Catia — Alta Vista Calle S-n Szidro Nr. 40a Caracas
Канада:	O. I. Eliashevsky 118 Medland St. Toronto 9, Ont.
США:	G. Lopatynski 875 West End Ave, Apt. 14b New York 25, N. Y.
Франція і Туніс:	Soroczak Mirosław Oury-Sud 69 Florange (Moselle)
Швейцарія:	Dr. Roman Prokop Schwarztorstr. 120 Bern
Швеція:	Harbar Kyrylo Box 62 Huddinge

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ на «УКР. ЛІТЕРАТУРНУ ГАЗЕТУ»		
	на півріччя	на рік
Австралія	5,6 шил.	11 шил.
Австрія	8,0 шил.	16 шил.
Аргентина	6 пез.	12 пез.
Бельгія	34 фр.	68 фр.
Бразилія	16 кр.	32 кр.
Великобританія	5,6 шил.	11 шил.
Венесуела	2,20 бол.	4,40 бол.
Голландія	3,00 г.	6 гул.
США і Канада	лет. пошт. 1,10 дол.	2,20 дол.
	звичайною 0,90 дол.	1,80 дол.
Німеччина	3,0 нм.	6 нм.
Франція і Туніс	200 фр.	400 фр.
Швейцарія	3,25 фр.	6,50 фр.
Швеція	5 кор.	10 кор.

УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРНА ГАЗЕТА

UKRAINISCHE LITERATUR-ZEITUNG
THE UKRAINIAN LITERARY MAGAZINE
NOUVELLES LITTÉRAIRES UKRAINIENNES
Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.
Geschäftsführer: Bohdan Kordiuk
Redagуют: Іван Кошелівець, Юрій Лаврінченко
Статті, підписані автором, не конче висловлюють погляди редакції.
Адреса редакції:
München 2, Karlsplatz 8/III, Deutschland
Tel.: 59 46 67

Druck: „BIBLOS“, München 13, Heßstr. 50-52